

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 1544/1-ХІ/5 14.11.2013. године	
--	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој VIII редовној седници, 14.11.2013. године – на основу чл. 231. став 1. алинеја 15. и 16. и члана 278. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ИЗАЗОВИ РАЗВОЈА «ПАМЕТНИХ» ГРАДОВА У СРБИЈИ, докторанда Марије Тодоровић.

За ментора је одређена проф. др Мина Петровић.

Доставити: 1х Универзитету у Београду 1х Стручном сараднику за докторске дисертације 1х Шефу Одсека за правне послове 1х Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Милош Арсенијевић
---	---

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
04/1-2 бр. 6/2414	
(број захтева)	
19.11.2013.	
(датум)	Веће научних области друштвено-хуманистичких наука
	(Назив већа научних области коме се захтев упућује)

ЗАХТЕВ
за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Изазови развоја «паметних» градова у Србији

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ социологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Марија (Петар) Тодоровић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски у Београду

Година 2010. дипломирања:

Назив магистарске тезе кандидата: _____

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањен: _____

Година одбране магистарске тезе:

Обавештавамо вас да Наставно-научно веће је

на седници 14.11.2013. одржаној

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА
	<u>Проф. др Милош Арсенијевић</u>

Додатак уз образац 1.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Marija Todorović

Име и презиме ментора: Dr Mina Petrović

Звање: Vanredni professor

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. (2012) „Pretpostavke novog modela upravljanja okruženjem u Srbiji“, *Sociologija*, Vol. 54, br. 1, 87-104.

2. (2011) The Belgrade wall: The proliferation of gated housing in the Serbian capital after socialism, *International Journal of Urban and regional Research*, Vol. 35. No. 4: 753-777 (koautorka sa S. Hirt).

3. (2011) „Promene u bračnom ponašanju i porodičnim modelima u post-socijalističkim društvima: zakasnela, nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija?“, *Stanovništvo*, Vol. 49, br. 1, 53-78.

4. (2010) „Children's and parents' perspectives on risks and safety in three Belgrade neighbourhoods“, (koautor S.Tomanović), *Children's Geographies*, 8: 2, 141-156.

5. (2012) *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Beograd: ISI Filozofskog fakulteta u Beogradu

6. (2013) Serbia: A Patchwork of Local Options, In: Hegedus, J., Lux, M., and Teller, N. (eds), *Social housing in Transition Countries*, Routledge, pp. 244-262.

7. (2013) The transformation of the Governance Regime in Serbia: Public Participation and Environment Decision Making, In: (Gordon, Cl., Kmezić, M. and Opardija, M (eds), *Stagnation and Drift in the Western Balkan: The Challenges of Political, Economic and Social Change*, Peter Lang, pp. 93-116 (co-author with Vukelić, J.)

—

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Милош Арсенијевић

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODELJENJE ZA SOCIOLOGIJU**

Obrazloženje teme doktorske disertacije:

**IZAZOVI RAZVOJA "PAMETNIH" GRADOVA U
SRBIJI**

**Mentor
Prof. dr Mina Petrović
Todorović**

**Kandidat
Marija**

Beograd, 2013.

Izazovi razvoja "pametnih" gradova u Srbiji

I OBRAZLOŽENJE TEME

Za ovaj rad je od velikog značaja jedan relativno nov koncept koji je uveden u urbanu teoriju i koji je sve više predmet analize u naučnim i stručnim krugovima, kako u svetu tako i u Evropi - koncept "pametnih" gradova (*smart cities*): "*Pamet*an grad je grad koji ima uspešnih šest karakteristika (ekonomija, stanovništvo, vlast (uprava), mobilnost, sredina i uslovi života), izgrađen na *pametnoj* kombinaciji podsticaja i aktivnosti odlučnih, nezavisnih i samosvesnih građana. Međutim, izraz *pamet*an grad se ne koristi u holističkom smislu¹, ali se u većini slučajeva naglašavaju specifične karakteristike različitih polja urbanog razvoja, pa čak i svest i participacija građana o specijalnim pitanjima urbanog razvoja. U skladu sa pomenutim, *pametno* ukazuje na implicitnu ili eksplicitnu ambiciju ili nameru da se poboljšaju performanse koje se tiču specifičnih karakteristika urbanog razvoja" (prev. autor, prema: Giffinger and Gudrun, 2010:13-14).

Predmet ovog rada će biti izazovi razvoja gradova srednje veličine u Srbiji, jer se gradovi srednje veličine i u teoriji i u praksi smatraju gradovima koji su budućnost razvoja "pametnih" gradova. U cilju realizacije istraživanja, mogu se postaviti dva pitanja: 1) Koji su to izazovi sa kojima se susreću gradovi srednje veličine?; 2) Zašto se implicitno prejeducira da su gradovi srednje veličine "pametni", to jest, na koji način su povezana ova dva koncepta?

Iako većina urbane populacije živi u gradovima srednje veličine, glavni fokus "urbanih istraživanja" je usmeren na "globalne" metropole. Kao rezultat toga, izazovi sa kojima se susreću gradovi srednje veličine, a koji mogu biti zaista različiti, do određenog stepena ostaju neistraženi (Giffinger et al). Od oko 260 miliona Evropljana, koji žive u gradskim regionima sa više od 100.000 stanovnika (prema podacima projekta Espon 1.1.1, 2004), samo 20% živi u gradskim regionima sa preko 2,5 miliona ljudi, dok gotovo polovina (oko 44%) svih urbanih stanovnika živi u gradskim regionima sa manje od 500.000 stanovnika. Ova poslednja kategorija gradova, može se smatrati gradovima "srednje veličine" na evropskoj skali. Značenje "srednje veličine" zavisi od skale koju neko posmatra. Ono što se smatra srednjom veličinom na evropskoj skali, može se smatrati velikim na nacionalnom ili malim na globalnom nivou. Upravo Klod Lakur (Claude Lacour) i Silve Pusan (Sylvette Puissant) - autori koji su pisali o francuskom projektu srednjih gradova - *Gretha*, govore o relativnosti pojma srednjeg grada (Lacour and Puissant, 2008). Na primer, ono što je prema američkim standardima srednji grad, za

¹ Misli se na to da sve dimenzije pojma nisu ostvarive nikada u pojedinačnim gradovima, kojima se, pak, pristupa holistički – maksimalno razvijanje mogućih dimenzija pametnih gradova.

Srbiju i jedan deo Evrope je MEGA grad. Naime, u Francuskoj se urbanim područjem srednje veličine smatra naselje od 20.000 do 200.000 stanovnika. Oni su u svom radu koristili dve potkategorije u okviru pomenute: veća urbana područja srednje veličine - od 100.000 do 200.000 stanovnika i urbana područja srednje veličine - od 20.000 do 99.999 stanovnika.

Kapelo (Capello) i Kamanji (Camagni) u prilog gradova srednje veličine navode sledeće: "Postoje razlozi za opravdanu pretpostavku da *gradovi srednje veličine imaju specifični potencijal u konkurenciji sa većim gradovima*. Na prvom mestu, aglomeracija ima nedostatke kao što je gužva u saobraćaju, visoke cene nekretnina, socijalna segregacija, kriminal i zagađenje životne sredine, koji imaju tendenciju progresije sa uvećanjem veličine grada, što navodi na zaključak da se navedene pojave lakše kontrolišu u gradovima srednje veličine. Na drugom mestu, veličina grada kao takva nije dovoljno dobro objašnjenje za konkurentnu poziciju grada. U realnom svetu, veličina grada ne određuje uvek i funkciju koju taj grad ima. Postoje primeri manjih gradova u kojima su utemeljene specifične specijalizovane funkcije koje se normalno mogu naći u velikim gradovima. Izgleda da prostorna organizacija grada fundamentalno utiče na njegovu efikasnost, rast, produktivnost, a ponekad i na specijalizaciju" (prev. autor, prema: Capello and Camagni, 2000). *Konkurentni urbani razvoj*, međutim, izgleda da nije samo proizvod efekata aglomeracije. Drugi faktori poput *istorijskog iskustva*, verovatnije je da na mnogo efikasniji način određuju mogućnosti za konkurentnost i održivi razvoj u budućnosti. Na primer, *specifična vrsta lokalnih odnosa u formi "ne-tržišnih odnosa" (untraded dependencies)* pojaviće se ukoliko je urbani ili regionalni razvoj u većoj meri pokrenut odgovarajućim *mrežama ili preduzećima koja su dobro ukorenjena u urbano-regionalne strukture* (Boddy, 1999, p. 831, prema: Storper, 1997, p. 80, prema Giffinger et al).

Postoji obimna literatura koja objašnjava povezanost između različitih faza rasta grada i životnog ciklusa regionalnih socio-ekonomskih struktura. *Konkurentnost*, kao bitna pretpostavka regionalnog razvoja, takođe je tesno povezana i sa značajem koji gradovi srednje veličine imaju u razvoju sopstvenog regiona (Giffinger, 2007; Lacour and Puissant, 2008; Capello and Camagni, 2000). Takođe, trendovi jasno pokazuju da veći ekonomski rast ne postižu najveći gradovi, već gradovi koji poseduju različite oblike umrežavanja i koji su različitih veličina (Hočevar, 2005:702; Barca, 2009).

Gradovi srednje veličine se sreću sa različitim izazovima razvoja. Prema dokumentima EU koji se bave ovom problematikom, a i prema Strategiji prostornog razvoja Republike Srbije (SPRRS), pomenuti gradovi bi trebalo da budu "motori razvoja" regiona, pa samim tim i države kojoj pripadaju. Iako pri pominjanju razvoja, većina teoretičara i laika pomisli na ekonomske parametre, sociološko tumačenje je podjednako važno. Jedan od osnovnih principa evropske teritorijalne Agende jeste princip teritorijalne kohezije, koja je opisana i u Strategiji prostornog razvoja Republike Srbije (SPRRS): teritorijalnu koheziju bi trebalo posmatrati kao rezultat aktiviranja teritorijalnog kapitala² (u daljem tekstu: TK) i teritorijalnog potencijala, a njen cilj u

² "...Teritorijalni kapital treba shvatiti kao poseban skup objektivnih i subjektivnih faktora koji mogu da privlače investicije, posebno one koje daju najveći prinos na datom području. Teritorijalni potencijal pak treba shvatiti kao nešto što još nije otkriveno, istraženo ili aktivirano a moglo bi da bude značajno u pogledu razvoja određenog područja. I jedno i drugo do sada nije dovoljno iskorišćeno, ili je korišćeno na neodgovarajući način, što upućuje na potrebu veće inovativnosti, ali i odgovornosti kako bi

prostornom razvoju Srbije predstavlja "napor ka smanjenju razlika u stepenu razvijenosti i jačanju teritorijalne konkurentnosti Republike kao celine, ali i njenih podcelina" (SPRRS, 2007:43). Pojam teritorijalne kohezije je tesno povezan sa pojmom socijalne kohezije, koji se prema definiciji Evropske Komisije, posmatra kao *kapacitet društva da obezbedi blagostanje svim svojim članovima, minimizirajući nejednakosti i izbegavajući marginalizaciju*³ (prev. autor).

Socijalna kohezija se posmatra kao karakteristika društva koje se suočava sa vezama i relacijama između društvenih jedinica poput individua, grupa, asocijacija (udruženja), kao i teritorijalnih jedinica. Emil Dirkem (Émile Durkheim) je ovaj pojam smatrao jednim od stožera društva i definisao ga je kao međuzavisnost članova društva koji dele lojalnost i solidarnost. Aspekti koji se često pominju u opisivanju pojma socijalne kohezije su jačina socijalnih relacija, deljenje vrednosti, osećaj zajedničkog identiteta i pripadanja istoj zajednici, poverenje među članovima zajednice, kao i ekstenzivnost ekonomskih i prostornih nejednakosti. Kanadski istraživači su identifikovali pet dimenzija ovog pojma: pripadništvo (belonging), inkluzija, participacija, priznavanje (recognition), legitimnost (Berger-Schmitt, 2000: 2-3). Jedan od najvažnijih elemenata socijalne kohezije su interakcije i veze koje se zasnivaju na socijalnom kapitalu⁴, o čemu će biti više reči u opisivanju koncepta istraživanja.

Koja je uloga i značaj grada u pomenutim procesima? Prvenstveno, mnogi autori i danas razmatraju koji su kriterijumi za definisanje grada. Ranije su se te definicije zasnivale isključivo na kvantitativnim merilima, dok u današnje vreme, teoretičari različitih profila razmatraju kvalitativne pokazatelje u definisanju gradova. Insistira se na kvalitetu života u gradu - urbanitet koji se posmatra "kao vrednost koja grad čini ne samo fizičkim, već i socijalnim i kulturnim prostorom u kome se prepoznaje i ostvaruje ljudska komunikacija, društvenost, u kome je zadovoljenje ljudskih potreba alfa i omega gradske politike i ciljeva razvoja grada" (Petovar, 2006:83). Prema savremenom poimanju grada, može se reći i da je grad "inkubator kulture, inovacija, spremište naučnih i umetničkih dostignuća, centar strateškog odlučivanja i motor ekonomskog razvoja" (ESPON, 2006, prema: Stojkov, 2006:17).

Svaki grad ima neku svojstvenost (Lefevr, 1980:552), kreativnost, specifičnost - gradovi su specifični društveni entiteti čije se osnovne karakteristike reflektuju u prostoru i delimično bivaju određene prostornim strukturama. Prostor je društveno proizveden/ socijalno oblikovan, ali je istovremeno i "istorijski realitet koji je podložan promenama zavisno od odrednica pomenutog realiteta" (Čaldarović, 1985:202). Svojstvenost grada podrazumeva i da on ne zavisi isključivo od neposrednih veza između lokalnih aktera, kao ni od globalnih ili nacionalnih promena. Grad se, kako navodi Lefevr (Lefebvre), nalazi u *međuprostoru*, između onoga što se naziva *bliski red* (odnos pojedinaca u manjim ili većim grupama) i *udaljeni red*, red društva - visoki nivoi moći (Lefevr, 1980:552).

pojedine teritorijalne jedinice, a samim tim i čitava Republika Srbija, dobili novi zamah i kvalitet prostornog razvoja. U tome najznačajniju ulogu dobija *grad* u policentričnom, decentralizovanom sistemu, sa svojim ekonomskim, tehničkim, kulturnim i političkim kapacitetima" (SPRRS, 2007:183).

³ "Social cohesion is the capacity of a society to ensure the well-being of all its members, minimising disparities and avoiding marginalisation."

⁴ Socijalnu koheziju čine konstitutivni elementi koji su vezani za pojmove socijalne mobilnosti, socijalnog kapitala i socijalne inkluzije.

Teoretičari različitih orijentacija su pokušavali i dalje teže tome da objasne značaj gradova i njihovu funkciju kako na makro, tako i mezo i mikro nivou. A gradovi se stalno menjaju, kao što Lefevr navodi, grad se menja "kada se država u celini menja" (Lefevr, 1980:552). S tim u vezi, društvene promene se dešavaju pod dejstvom različitih faktora od kojih su neki *endogeni* (interni u odnosu na društvo koje se posmatra), dok su drugi *egzogeni*. Društvena promena se pod dejstvom endogenih faktora dešava usled interakcija između različitih društvenih grupa i njihovih konflikata zbog različitih stavova i vrednosti, itd. Sa druge strane, u literaturi se najčešće kao egzogeni faktori navode proces globalizacije, s tim u vezi i svetski ekonomski tokovi, itd. Dakle, različita su tumačenja endogenih i egzogenih faktora koji utiču na promene u jednoj državi, pa i u gradovima. Na razvoj gradova danas utiču kako egzogeni faktori tako i endogeni, s tim što se oni razlikuju prema nivou posmatranja - makro, mezo ili mikro, to jest, praćeni su sve složenijim procesima koji se dešavaju u sve tri ravni.

Teoretičari globalizacije ističu da država sve više gubi neke svoje funkcije, a da ih gradovi stiču; oni dobijaju neko novo značenje, na primer, pojačava se ili smanjuje njihov regionalni i/ili lokalni značaj. U sklopu pomenutog, i hijerarhija gradova se menja. Naime, neke funkcije tzv. elitnih gradova koje su bile isključivo njihova privilegija, sada prelaze u neke druge gradove, uglavnom manje ili do tada, od manjeg značaja, to jest dolazi do dehijerhizacije gradova (Hočevar, 2005:702). Ti "novi" gradovi u današnje vreme postaju univerzitetski centri, IT centri, itd. Kako navodi Hočevar, još su Majerova (Mayer) i Lefevr ustanovili dve stvari: 1) osamdesetih godina prošlog veka je brži razvoj gradova prenesen iz velikih u male i srednje evropske gradove; 2) funkcionalni značaj gradova u pograničnim područjima se povećava, dok se u velikim gradovima smanjuje (Ibidem.).

Kada je reč o Srbiji, u poslednjih nekoliko godina izmenjena je teritorijalna organizacija Srbije, to jest, mnogi gradovi su dobili status grada, ali se čini da je opravdanost dobijanja takvog statusa u pojedinim slučajevima, čisto politička odluka (o opravdanosti davanja statusa grada, više u Vasiljević, 2006). Takođe, nisu još uvek ostvareni svi zakonski preduslovi za ravnomerniji razvoj (Todorić, 2006), kao što ni neke od nadležnosti grada nisu u potpunosti jasno definisane (Milenković, 2006; Đorđević, 2006; Vasiljević, 2012).

U Srbiji, nema još uvek "pametnih" gradova u punom smislu ovog koncepta, ali ima začetaka ili potencijala za razvijanje istih. Srednji gradovi moraju da budu "pametni" gradovi, da bi postigli približan rast i razvoj koji imaju i veliki gradovi, zadržavajući pritom kvalitet života koji je karakterističan za manje gradove, jer se tako stvaraju preduslovi za opstanak i dalji razvoj ovih gradova, a time i za ravnomerniji prostorni razvoj Srbije, odnosno za postizanje neophodnog stepena teritorijalne i društvene kohezije društva u Srbiji. Naime, u Republici Srbiji danas postoje 24 grada, od čega se sem Beograda, tri grada izdvajaju kao gradovi koji se mogu svrstati u veće gradove srednje veličine - Niš, Novi Sad i Kragujevac, ali koji se definitivno u velikoj meri razlikuju od preostalih gradova i opština, koji bi, posmatrano na nivou cele države, zaista spadali u kategoriju srednjih gradova. Pomenuta tri grada, takođe, prednjače u razvoju i u veličini. Međutim, pozicija svih gradova u Srbiji sem glavnog grada je podložna promenama. Kako Novi Sad, Niš i Kragujevac teže da dostignu Beograd ili barem cifru od 500.000 stanovnika, tako i ostali gradovi teže da ostvare svoje specifičnosti kako bi bili konkurentni upravo u odnosu na pomenuta tri grada. Takođe, politika mnogih velikih

gradova u svetu danas je da smanji pritisak stanovništva u svojoj urbanoj metropoli ili aglomeraciji, dok se u Srbiji još uvek nedovoljno radi na sprečavanju širenja beogradskog metropolitenskog područja i ravnomernom razvoju drugih gradova. Ovde je nastavljena "urbocentrična politika" bivše SFRJ (Petovar, 2006:84), koja vodi daljoj centralizaciji od strane države, beogradizaciji i neravnomernom razvoju drugih gradova i regiona. Pritom, često se gubi iz vida da je Beograd bio "veliki" grad i za bivšu SFRJ, a kamoli za RS danas. Da je navedeno stanje potrebno menjati svedoče i Strategija prostornog razvoja RS 2009-2013-2020 i Zakon o regionalnom razvoju iz 2010. godine, koji afirmišu principe na kojima počiva jedna "pametna" regionalizacija i prostorna organizacija države: subsidijarnost, policentrizam, decentralizacija, ravnomerniji razvoj, razvoj srednjih gradova kao "motora razvoja"

Ako se uzme u obzir sve do sada navedeno o kriterijumima za definisanje srednjih gradova, zaključak je da ne postoji konsenzus, ali da se načelno njihova veličina kreće do pola miliona na evropskoj skali ili do dvesta hiljada stanovnika u slučaju istraživanja u Francuskoj. Struktura gradova u Srbiji je takva da u odnosu na Beograd svi ostali gradovi jesu mali ili srednji. U uzorku ovog rada će se posmatrati dve kategorije gradova srednje veličine: I kategoriju čine Novi Sad, Niš i Kragujevac (veći gradovi srednje veličine), a II kategoriju gradovi i opštine veličine od 40.000 do 150.000 stanovnika (srednji gradovi), što obuhvata 20 gradova i 13 opština u Srbiji. Može se raspravljati o tome da li su Novi Sad, Niš i Kragujevac gradovi srednje veličine, ali, kao što je napomenuto, prostorni razvoj gradova u Srbiji je takav da su u odnosu na Beograd ove dve kategorije gradova bliže jedne drugima nego Beogradu.

Posmatrano na primeru Srbije, ukoliko je grad sa svojim funkcionalnim okruženjem⁵, u odnosu na državu, mezo nivo, onda bi *endogeni faktori koji utiču na razvoj grada* bili, između ostalog: socijalni kapital "zajednice" (poverenje, norme, vrednosti, i sl.); relacioni kapital između lokalnih aktera; mreže saradnje u okviru grada, između gradova; fiksni privatni i javni kapital, itd. Sa druge strane, *egzogeni faktori* bi mogli da se svrstaju na dve kategorije - prvu bi činili uticaji koji dolaze "odozgo", sa vrha centralizovane države, a ogledaju se u politici regionalizacije, decentralizacije, procesu približavanja EU i privrednim reformama ekonomski oslabljene zemlje koja još uvek prolazi kroz proces post-socijalističke transformacije; relacioni i socijalni kapital koji povezuje lokalne aktere i centralnu vlast, itd. Drugu kategoriju čine uticaji koji direktno ili indirektno utiču na prvu kategoriju egzogenih faktora, pa se prelamaju na nivo grada, a tiču se procesa reskaliranja moći na globalnom nivou, uticaja globalnih ekonomskih tokova, evropskih integracija i evropske politike međugrađanične saradnje odnosno razvoja evropskih regiona, sve veće "glokalizacije" mesta⁶, i slično.

⁵ FUP, to jest, funkcionalni urbani region, centralni region (*nodal region*) ili čvorište je mesto funkcionalne integracije užeg i šireg dela grada u njegovoj zoni uticaja i predstavlja otvoren i dinamičan sistem. Čvorište ili centralni region je u fokusu regionalnog planiranja, jer je on planska baza industrijske ekonomije. Stoga, može se reći da je on baza postindustrijske ili globalne ekonomije koliko i prostorne organizacije i planiranja (Tošić i Maksin-Mićić, 2009:156-157). Trebalo bi uzeti u obzir i da se gradska naselja danas definišu prema svom morfološkom urbanom sastavu (MUS) koliko i prema FUP-u: "MUS predstavlja kontinualno izgrađeno urbano tkivo gradskog naselja dok FUP predstavlja FUP sa 45-minutnim okruženjem, dakle ekonomsku zonu koja zahvata i manja naselja (seoska) u okruženju" (Stojkov, 2006:17).

⁶ "Dvostruki proces u kome se: 1) institucionalni/regulatorni aranžmani pomeraju u dva smera - od nacionalnog nivoa na gore, ka supra-nacionalnoj ili globalnoj skali i do nacionalnog nivoa na dole, prema

Jedno je sigurno, na razvoj gradova utiču kako strukture tako i akteri. Ovaj dualizam pokušavaju da prevaziđu teoretičari različitih oblasti, gradeći sisteme analize na svim nivoima - mikro, mezo, makro i otvarajući pitanja koja sve više idu ka multidisciplinarnosti u davanju adekvatnih odgovora. O uticaju različitih faktora na razvoj gradova, najviše međusobnih "upada" u teorijski diskurs imaju sociolozi i ekonomisti. Ova tema se dotiče kako ekonomske sociologije, tako i sociologije prostora, sociologije javne politike i, naravno, urbane sociologije.

Predmet i cilj istraživanja

Disciplinarno iskazano, predmet ovog rada je sociološka analiza izazova razvoja sa kojima se susreću gradovi srednje veličine u Srbiji, oslanjanjem na pojam "pametan" grad kao idealan tip, sa ciljem da se istraži koji gradovi srednje veličine u Srbiji mu se najviše približavaju, odnosno po kom broju tih dimenzija od njega odstupaju. Drugim rečima, u analizi se "pametan" grad koristi kao pojmovni konstrukt dok je srednji grad sociološka činjenica. To znači da će se podaci iz različitih izvora o gradovima srednje veličine analizirati preko operativnih, merljivih dimenzija konstrukta "pametnih" gradova (za detaljnije objašnjenje pogledati poglavlje o metodologiji u ovom radu).

Na konceptualnoj ravni, cilj ovog rada je povezivanje socioloških koncepata koji mogu doprineti razumevanju metoda rangiranja gradova i merenja uspešnosti lokalnog razvoja, a koji su u postojećim operacionalizacijama pojma pametnih gradova dominantno ekonomistički i kvantitativni. Dakle, cilj je da se ukaže na značaj koji sociologija (može) ima(ti) u oblasti socio-prostornog razvoja koja zahteva multidisciplinarni pristup. Na empirijskom nivou, osnovni cilj istraživanja nameće potrebu da se najpre primenom metode *rangiranja gradova* pokaže stepen razvijenosti gradova srednje veličine u Srbiji i njihova hijerarhija. Model koji će ovde biti primenjen i modifikovan prema potrebama gradova u Srbiji, najviše se zasniva na rangiranju gradova koje je primenio Rudolf Giffinger (Rudolph Giffinger) pri *rangiranju*⁷ *evropskih pametnih gradova* (Giffinger and Gudrun, 2010:21).

Takav pristup omogućava da se identifikuje zastupljenost i značaj endogenih i egzogenih činilaca razvoja razvoja pomenutih gradova (šire u odeljku o metodologiji). Inovativnost ovog rada jeste upravo izrada jedne klasifikacije koja će omogućiti lokalnim samoupravama da vide i uporede svoju poziciju u odnosu na druge gradove. Malo je istraživanja koja su rađena na temu rangiranja gradova isključivo u naučne svrhe - uglavnom su korišćena u službi ostvarivanja nekih političkih ciljeva, slanja određenih medijskih poruka i sl. Uprkos pomenutom, u naučnim krugovima vlada mišljenje da je rangiranje gradova srednje veličine veoma koristan instrument za identifikovanje najboljih praksi i razvojnih strategija. Takođe, ovom metodom bi mogla da se izbegne zamka "izmišljanja tople vode" (*reinventing the wheel*) od strane svakog grada srednje veličine (Giffinger, 2007).

individualnoj ravni ili lokalnim, urbanim i regionalnim konfiguracijama; 2) ekonomske aktivnosti i mreže postaju simultano više lokalizovane/ regionalizovane i transnacionalne" (Swyngedouw, 2004:25).

⁷ To je pristup koji se zasniva na sledećim ciljevima: 1) Transparentno rangiranje odabranih grupa gradova; 2) Elaboracija i ilustracija specifičnih karakteristika i profila svakog grada; 3) Podsticanje saradnje između odabranih gradova; 4) Identifikacija prednosti i mana za stratešku diskusiju i savetovanje oko donošenja mera i odredbi. Ovaj princip rangiranja je prvi put objavljen 2007. godine (Giffinger, et al., 2007) i eksplicitno se bavi gradovima srednje veličine u Evropi, uzimajući u obzir njihove perspektive i izazove njihovog razvoja (Giffinger i Gudrun, 2010: 13).

II TEORIJSKA KONCEPTUALIZACIJA OSNOVNIH POJMOVA

U ovom odeljku će predmet i cilj rada biti konceptualno obrazloženi, to jest, biće definisani pojmovi koji su osnova teorijskog okvira ovog rada - pojmovi teritorijalnog kapitala, socijalnog kapitala, društvenih mreža, globalizacije, (novog) regionalizma i urbane politike.

Objašnjenje pojma TK

Pojam **teritorijalnog kapitala (TK)** obuhvata niz relevantnih koncepata za urbani i regionalni razvoj, a koji dolaze iz različitih naučnih disciplina. Dominantno ekonomsko tumačenje nalazimo kod Giffingera, koji smatra da pod uticajem globalizacije i evropskih integracija regioni i gradovi moraju da se ostvare kao prostorno ograničena konkurentna područja sa određenim prednostima kako bi privukli investicije iz vodećih sektora globalizovane ekonomije (Giffinger, 2009). I OECD je uveo specifično poimanje termina teritorijalnog kapitala opisujući velike razlike u preduslovima za regionalni razvoj, kao i u ekonomskim performansama. Uzimajući ovo u obzir ekonomisti ističu da iste investicije dovode do različitih ekonomskih efekata na regionalnom nivou, ukazujući da teritorijalni kapital omogućava da se određene investicije vraćaju u većoj meri nego u drugim regionima (Giffinger, 2009). Dakle, *teritorijalni kapital se definiše kao preduslov za urbanu konkurentnost*. On se sastoji od dve grupe različitih elemenata. Prvu grupu elemenata čine osnovni i funkcionalno povezani elementi - to su prirodni ljudski potencijali i ne-materijalno, kulturno, tehničko i društveno nasleđe. Ovakvi elementi se smatraju fiksnom imovinom kao što su infrastruktura i poseban kvalitet mesta. Druga grupa elemenata su osnovni relacioni elementi, koji se tretiraju kao odnosi međuzavisnosti - poput običaja, neformalnih pravila, razumevanja, ili kao specifičnosti date sredine - institucije, pravila i prakse, običajne strategije i politike (Giffinger, 2009:75).

Kamanji daje jedno više sociološko tumačenje ovog pojma - posmatra koncept teritorijalnog kapitala kao skup dobara, tzv. *tradicionalnog* kvadrata, označavajući četiri elemenata u ovoj matrici: *privatni fiksni kapital*, kapital koji se zasniva na prirodnim i kulturnim resursima i infrastrukturi (*javna i opipljiva dobra*), *humani kapital* (*privatna i neopipljiva - meka dobra*) i *socijalni kapital* (*javna i nedodirljiva, meka dobra*). U strogo analitičkoj perspektivi Kamanji objašnjava jednostavne taksonomije komponenata teritorijalnog kapitala koje definišu dve dimenzije: jedna dimenzija predstavlja ono što je materijalno, dok druga dimenzija predstavlja određeni stepen rivalstva. Svaka dimenzija je podeljena na tri kategorije materijalnog nasuprot rivalstvu, proizvodeći matricu od ukupno devet elemenata (tabela 1): 1) Javna dobra i resursi (tradicionalna javna dobra su socijalna infrastruktura poput bolnica, univerziteta i slično, kao i klasična infrastruktura, prirodni i kulturni javni resursi, i ekološki resursi), 2) posredna, mešovito-konkurentna javna "opipljiva" dobra (kolektivna dobra sačinjena od mešavine javnih i privatnih dobara; javna dobra koja mogu da se koriste i u privatne svrhe; vlasničke mreže u saobraćaju, komunikacijama i energiji; i sl.), 3) privatni fiksni kapital i ne-konkurentna - "isključiva" dobra (ovde spadaju softveri, ali i znanje, veštine i preduzetništvo, kao i dobra visokog kvaliteta koja se proizvode u lokalnoj sredini, itd.), 4) socijalni kapital ili "meka", "neopipljiva" dobra; 5) relacioni kapital (saradnja među akterima, stvaranje "lokalnog miljea"), 6) humani kapital, 7) ekonomija aglomeracije, povezanost i receptivnost, 8) mreže kooperacije, 9) relacioni privatni servisi - partnerstva u vidu

klastera, spin-off kompanija, itd (Camagni, 2008: 38-39). Zasnovano na ovim elementima, u matrici se konačno razlikuju vidljiva, mešovita i nevidljiva ("meka") dobra, klupska dobra ("nečista" javna dobra - *impure public goods*) i javna dobra, koja zajedno definišu teritorijalni kapital. Za teritorijalni kapital se pretpostavlja da zavisi od kvaliteta i različitih formi kapitala, na područjima koja su okarakterisana pomenutom kombinacijom dobara.

Tabela 1: Teorijske taksonomije elemenata teritorijalnog kapitala

RIVALISTVO	Visoka konkurentnost (privatna dobra)	<u>Privatni fiksni kapital</u> <u>Promene u cenama inputa</u> (tvrdi elementi) <u>Ne-konkurentna dobra</u> (isključiva) - <i>toll goods</i>	<u>Relacioni privatni servisi</u> koji se zasnivaju na: - spoljnim vezama za firme - transferu rezultata iz oblasti istraživanja i razvoja <u>Spin-off strategije na univerzitetima</u>	<u>Humani kapital:</u> - preduzetništvo - kreativnost - privatna autorska prava <u>Promene u cenama inputa</u> (meki elementi)
	Ne-konkurentna, ali "isključiva" dobra (club goods) Opšte javna dobra, za privatnu upotrebu (<i>impure public goods</i>)	<u>Vlasničke mreže</u> <u>Kolektivna dobra:</u> - pejzaži - kulturno nasleđe (privatni "aranžmani")	<u>Mreže saradnje:</u> - strateški savezi u istraživanju i razvoju ("R&D" ⁸) i znanju - "p/p" = partnerstva na projektima - sektori usluga i planiranja <u>Upravljanje zemljištem i kulturnim resursima</u>	<u>Relacioni kapital:</u> - sposobnost saradnje - sposobnost kolektivne akcije - kolektivna kompetencija
	(javna dobra)	<u>Resursi:</u> - prirodni - kulturni (fiksni) <u>Socijalni kapital:</u> - infrastruktura	<u>Agencije za konverziju rezultata iz oblasti istraživanja i razvoja</u> <u>Alati koji pojačavaju "prijem"</u> Povezanost <u>Aglomeracija i ekonomija regiona/oblasti</u>	<u>Socijalni kapital:</u> - institucije - obrasci ponašanja, vrednosti - poverenje, reputacija - povezanost, socijabilnost (David Hume, John Stuart Mill i dr.)
	Niska konkurentnost	"Opipljiva" dobra (tvrda)	Mešovita dobra (tvrda + meka)	"Neopipljiva" dobra (meka)
	MATERIJALNOST			

Komentarišući devet različitih elemenata i njihov značaj za urbani i regionalni razvoj, Kamanji identifikuje "tradicionalni kvadrat" ili "inovativni krst" odgovarajućih dobara. Ovaj "inovativni krst" konkretno ukazuje na to da su od ključne važnosti *mreže i pristup regionalnog upravljanja u formi mreža privatnog, polu-javnog i javnog partnerstva*, kao i *relacioni kapital u formi kooperativnog kapaciteta u urbanoj aglomeraciji*. To su vodeće sile koje aktiviraju endogeni potencijal kroz odgovarajuće inicijative. Eksplicitno, one ciljaju na jačanje postojećeg teritorijalnog kapitala u formi specifičnih "neopipljivih" dobara. Ovo znači da, sa strateške tačke gledišta, stvaranje

⁸ R&D - kompanije u oblasti istraživanja i razvoja (*research and development*)

dobara – ovo se posebno odnosi na "neopipljiva" dobra – postaje najvažnija vodeća sila urbano-regionalne konkurentnosti, jer obezbeđuje apsolutne i relativne prednosti jedne teritorije (Giffinger and Gudrun, 2010:20).

Socijalni kapital - sociološki najznačajniji element TK

U konceptu TK svakako najznačajniji pojam za sociologiju je **pojam socijalnog kapitala** koji bi trebalo da pomiri dve perspektive - sociološku i ekonomsku. Kolman (Coleman) posmatra socijalni kapital u okviru svoje teorije društvene akcije kao "analitičko oruđe za razumevanje individualnog aktera i rešavanje *većitog sociološkog problema* - pomirenje mikro i makro nivoa (Coleman, 1988a:101, prema: Ignjatović, 2011:25). Prema Kolmanovom shvatanju, socijalni kapital je resurs poput drugih resursa (humani, fizički kapital i sl.) i postoji u odnosima između aktera, a ima i karakteristike javnog dobra. Kolman navodi i primere nekih aspekata društvene strukture koji predstavljaju socijalni kapital: čim postoje *odnosi uzajamnih obaveza, očekivanja i poverenja u druge* postoji i potencijal za korišćenje određenih resursa; dalje, i *kanali informacije* predstavljaju oblik socijalnog kapitala, kao i *norme i njihovo efikasno sankcionisanje* (Ignjatović, 2011: 25-26). On tvrdi da se značaj koji je nekada imao socijalni kapital porodice danas promenio - usled transformacija društvenih formi, sve veći značaj dobijaju "konstruisane" organizacije (formalne organizacije koje nisu proistekle iz porodičnih relacija). Sa ovom društvenom promenom, Kolman smatra da bi političkim merama trebalo rekonstruisati društva i razvijati modele za oblikovanje novog tipa socijabilnosti, konstruisane socijabilnosti koja se stvara u formalnim organizacijama. Sociologija ima prostora da u ovom kontekstu pronade nove mehanizme društvene kontrole.

Može se reći da je socijalni kapital spona koja omogućava, dakle, povezivanje kako sociologije sa ekonomijom, tako i sa politikom i javno-političkim istraživanjima.

Što se tiče drugih teoretičara socijalnog kapitala, kod Patnama (Putnam), "u operacionalnoj definiciji, poverenje zadržava svoju ulogu indikatora socijalnog kapitala (...) Patnam stavlja naglasak na odnose između *pojedrinaca*, a socijalni kapital se shvata i kao javno i privatno dobro, tj. on ima i kolektivne i individualne karakteristike" (Ignjatović, 2011:34, prema: Putnam, 2000:20). U kasnijim istraživanjima, Patnam razlikuje više tipova socijalnog kapitala, podelu koja je popularna u akademskim krugovima, na tzv. vezujući - *bonding social capital* i premošćujući - *bridging social capital*. Ovaj drugi tip kapitala, premošćuje odnose između ljudi koji su udaljeni i postoji kod organizacija građanskog društva, a smatra se i kapitalom kod kog se očekuje da će norme biti poštovane na nivou zajednice - obuhvata tzv. "blanko" poverenje koje je ključ za jačanje socijalnog kapitala. Kada postoji slabiji tip poverenja, socijalni kapital se ne "zatvara" u okviru manje grupe ili zajednice (kao vezujući tip) i pozitivni efekti povezivanja se šire na ostatak zajednice i celo društvo. Takođe, bez obzira na sve kritike Patnamovog rada, mora postojati određena doza slaganja sa njegovom konstatacijom da su ključni indikatori opadanja socijalnog kapitala u jednom društvu, slabljenje političke participacije i građanskog aktivizma (Ignjatović, 2011:34-36). Za istraživanja socijalnog kapitala koja dotiču pitanja javne politike, ekonomije, lokalnog razvoja i slično, posebno je bitan premošćujući kapital, njegovo postojanje, širenje i slabljenje.

"Dominantni segment ekonomske rasprave o socijalnom kapitalu pripada problematici ekonomskog rasta/razvoja" (Burda, Viploš, 2004:13, 63, prema: Ignjatović, 2011:46). "Najpre je bio shvaćen kao jedna od egzogenih varijabli koje određuju

preferencije na tržištu. U novoj teoriji rasta, pak, socijalni kapital je dobio svoje mesto zajedno sa faktorima kao što su tehnologija ili ljudski kapital. U okviru teorije endogenog rasta uvodi se socijalni kapital kao endogena varijabla. Ova korekcija (...) podrazumeva uključivanja faktora iz "socijalne" sfere na ekonomsko ponašanje. Socijalni kapital je naročito postao aktuelan u okviru debate o karakteru "ekonomske transformacije". (...) Odnos ekonomskih teoretičara prema socijalnom kapitalu karakteriše dualizam: socijalni kapital može biti *prepreka* razvoju i *podsticaj* za razvoj" (Ignjatović, 2011:46). Vulkok (Woolcock) sa druge strane, svoju teoriju socijalnog kapitala naziva "teorijom i politikom" i pokušava da tzv. **sinergijskim pristupom** prevaziđe nedostatke "nove sociologije ekonomskog razvoja".

Vulkok i Narajan (Narayan) identifikuju četiri pristupa izučavanju socijalnog kapitala: komunitarni, mrežni, institucionalni i sinergijski, od kojih oni zastupaju potonji koji pokušava da integriše radove iz mrežnog i institucionalnog pristupa (Woolcock and Narayan, 2002: 225). Kroz studije slučaja zemalja u razvoju (World Development, 1996), u potrazi za "uslovima koji neguju razvojne sinergije" (pod sinergijama se misli na dinamičke profesionalne saveze i odnose između državnih birokrata, ali i između birokrata i različitih aktera civilnog društva), došlo se do sledećih zaključaka: 1) na postizanje kolektivnih ciljeva utiču vlade, korporacije i civilne grupe; 2) države, firme i zajednice pojedinačno ne poseduju potrebne resurse za promovisanje održivog razvoja, već su potrebna partnerstva unutar i između različitih sektora; 3) od svih sektora, *uloga države* u ubrzanju pozitivnih razvojnih ishoda je najznačajnija, ali i najproblematičnija. Razlog tome je ne samo to što država obezbeđuje javna dobra, ima monopol na silu i vladavinu zakona, već je i akter koji je najviše u mogućnosti da ubrza dugotrajne saveze preko i unutar granice klase, rase, politike, pola i religije (Woolcock and Narayan, 2002: 236). Sinergija između vlasti i građanske akcije zasniva se na komplementarnosti - *complementarity* i ukorenjenosti - *embededness* (Evans, 1992,1995, 1996; prema: Woolcock and Narayan, 2002: 236).

Komplementarnost se odnosi na međusobno podržane relacije između javnih i privatnih aktera i pojačava se zakonskim okvirom koji štiti prava udruženja (na primer, privrednih komora, koje su konkretno u slučaju Srbije, ugrožene od strane države), dok se ukorenjenost odnosi na prirodu i obim veza koje povezuju udruženja i poslovne grupe. Takođe, jako je važno istaći da je ovaj pristup koristan "samo ako su delanja javnih zvaničnika vezana za organizacionu sredinu koja je orijentisana ka uspehu (postignuću) - kompetentna, koherentna i pouzdana (Woolcock and Narayan, 2002: 236). Vulkok pokazuje (Woolcock, 1998, prema: Woolcock and Narayan, 2002) kako ishodi razvoja mogu da se razlikuju zavisno od tipova i kombinacija kapaciteta zajednice (community capacity) i funkcionisanja države (state functioning). Narajan (Narayan, 1999, prema: Woolcock and Narayan, 2002) ističe da je za odnos zajednice i društva najbitniji *premošćujući* kapital. Različiti odnosi ovog kapitala u zajednici (društvu) dovode do različitih ishoda - npr. u društvima u kojima je nivo ovog kapitala visok i u kojima postoji dobro upravljanje, postoji komplementarnost između države i društva, pri čemu je veća verovatnoća da postoji i ekonomski prosperitet i socijalni red.

"Vulkok gradi jednu matricu na kojoj se zasniva procena nivoa ukupnog socijalnog kapitala i društvenog (ekonomskog) razvoja (...) Nivo autonomije se procenjuje na dve ravni. Ukorenjenost na makronivou ukazuje na stepen povezanosti države i društva, tzv. *sinergiju* (*synergy*). Mikronivo ukorenjenosti odnosi se na

integraciju (integration), tj. veze unutar zajednice. Autonomija na makroravni određena je stepenom (moralnog) *integriteta* (*integrity*) i podrazumeva posvećenost političke elite (*senior policy makers*) kolektivnim ciljevima. Autonomija na mikronivou označena je kao *kohezija* (*linkage*) i pokazuje stepen povezanosti članova zajednice sa spoljnim akterima. U slučaju disproporcionalne dominacije ili odsustva jedne od navedenih dimenzija, nastaju "devijantne" društvene forme (...) Nešto su drugačiji oblici devijacija iz makroperspektive. Oni ukazuju na odnos države i društva. To znači da u slučaju nedostatka kohezije i sinergije nastaje *anarhija* (*collapsed states*). Na suprotnoj strani je tip *države u razvoju* (*developmental states*) sa izraženim nivoom kohezije među zajednicama, kao i sinergije države i društva. Između dva ekstrema mogu se pozicionirati države sa različitim proporcijama ovih karakteristika: **postkomunističke "slabe države"** u kojima nedostaje kohezija ili **birokratizovane države** iz perioda socijalizma u kojima nedostaje sinergija. Pojam socijalnog kapitala je smešten u ovaj multidimenzionalni model (Ignjatović, 2011:59-60). U Srbiji nedostaje i kohezije i sinergije, ali se još uvek izbegava stanje anarhije. Ako bi moralo da se odluči, Srbija bi najpre pripala tipu birokratizovane države, sa slabom ili nepostojećom vezom između države i društva, koja upornom centralizacijom dolazi do sve većeg izražaja.

Kada nema razvijenog odnosa države i društva, usled nepravedne raspodele resursa, otvaraju se vrata koja vode ka socijalnim konfliktima, građanskom ratu, kriminalu, korupciji itd. U tom kontekstu, Srbija je zemlja sa "narušenim" socijalnim kapitalom, koji je nasleđe i nekih prošlih vremena, ali i ne-delanja u rešavanju nekih krucijalnih problema u društvu. Kako autori navode, **kada se postigne dogovor između tri sektora - javni, privatni i civilni - oko zajedničkih pitanja, onda se mogu postizati zajednički ciljevi i omogućiti dalji razvoj** (Woolcock and Narayan, 2002:238). Odnos između ovih sektora zavisi u velikoj meri od iskorišćenosti socijalnog kapitala, relacionog kapitala i prevashodno od mreža saradnje, što je još jedna potvrda značaja sociološke analize.

Važan doprinos Vulkokove teorije je u tome što, pored postojećih *vezujućih* i *premošćujućih* tipova kapitala, uvodi treći tip - *povezujući* socijalni kapital (*linking social capital*). "Na ovaj način Vulkok uključuje formalnu institucionalnu ravan u analizu, i to posebno institucije javnog sektora. Veza pojedinaca ili "zajednica" sa državnim institucijama označava nivo "institucionalnog" socijalnog kapitala" (Ignjatović, 2011:61). U tom kontekstu, u "*novom čitanju* socijalnog kapitala u javnoj politici, najčešće se govori o tri nivoa društvene stvarnosti - *makro, mezo i mikro*⁹. Obično je naglasak na "srednjem nivou" (mezo nivo). Reč je o programima za jačanje onih formi društvenosti za koje se veruje da su izvor obnavljanja "političnosti" i participativnosti građana. *Delovanje lokalne zajednice i udruženja građana* treba da omogući "revitalizaciju" izgubljenog poverenja u političke institucije, prvenstveno na nacionalnom državnom nivou (Ignjatović, 2011:110).

Značaj pristupa društvenih mreža

Povezivanjem aktera na različitim nivoima vlasti, kao i građana sa pomenutim akterima, grade se društvene mreže koje su izvor svih "mekih" elemenata TK o kojima je

⁹ Mezo nivo je najbliži izvoru *premošćujućeg* socijalnog kapitala, dok se mikro nivo može vezati za pojam *vezujućeg* kapitala (Ignjatović, 2011:110).

prethodno bilo reći. O značaju pristupa društvenih mreža¹⁰ Cvejić navodi sledeće: "Naglašavanje relacionog karaktera ekonomske akcije je prirodno otvorilo pitanje o strukturi tih odnosa, tj. o glavnim akterima, njihovim pozicijama, pristupu resursima i međusobnim odnosima" (Cvejić, 2011:79). Takođe, ekonomska sociologija ističe značaj društvene strukture - horizontalne i vertikalne. Otuda i **značaj pristupa društvenih mreža**, kao jednog od značajnih analitičkih pristupa u sociološkim istraživanjima. Sa ovim konceptom je tesno povezan i pojam socijalnog kapitala čiji je značaj već naglašen u okviru Kamanjijevih elemenata TK. Cvejić navodi klasifikaciju analitičkih oblasti mrežnog pristupa, koju nude Pael i Smit-Doer, kao dokaz da se mrežna analiza može primeniti u brojnim područjima sociologije i na različitim analitičkim nivoima: 1) društvene mreže kao slabo formalizovane socijalne strukture, 2) mreže moći i uticaja, 3) savremena preduzeća i 4) proizvodne mreže (Cvejić, 2011:92).

U ovom istraživanju bitna su prva dva oblika društvenih mreža. Prvi pristup se zasniva, između ostalog, i na "širenju informacija i znanja", ali za ovaj rad je bitno da se date informacije i znanja ne šire u kontekstu opstanka firme i pojedinaca (Cvejić, 2011:93), već u smislu funkcionisanja grada kao jednog preduzeća u kojima ključni pojedinci stvaraju međusobne relacije, kao i relacije sa spoljnim akterima, proizvodeći na taj način mreže saradnje koje pozitivno utiču na opšti prosperitet grada: "(...) u ovom procesu veliku ulogu igraju mreže kroz koje akteri mogu brzo i efikasno da pristupe važnim informacijama i novim znanjima" (Ibidem.), a date mreže mogu da se šire na različite načine i mogu da budu i formalne i neformalne. Drugi pristup se bazira na mrežama moći i uticaja, koje olakšavaju ili otežavaju protok informacija i distribuciju resursa. (Ibidem: 94-95).

Iako se mrežni pristup odnosi uglavnom na preduzetništvo i celokupnu oblast sociologije rada, ovde će biti korišćen za analizu moći, uticaja i značaja ključnih aktera u gradu na što bolju iskorišćenost i tvrdih i mekih elemenata teritorijalnog kapitala. Pored javnog i privatnog, civilni sektor je jedan od stožera društva. On je u slučaju Srbije skoro nevidljiv, ali i okružen brojnim opravdanim i neopravdanim kontroverzama. Bez izgradnje civilnog sektora nema izgradnje građanskog društva, a samim tim ni obnavljanja sinergije između države i društva. Na tom procesu moraju da rade sva tri pomenuta sektora, posebno javni i civilni. Država je zakonski prepoznala postojanje tzv. "trećeg" sektora, ali je u praksi, posebno u manjim gradovima, on skoro nevidljiv. Potrebna je kooperacija, međusobno razumevanje i prepoznavanje potreba građana da bi pomenuta saradnja mogla da se ostvari, što su sve preduslovi efikasnog upravljanja - važne komponente "pametnog" grada. U društvu u kome je slab građanski aktivizam, a politička participacija poprima oblik stranačkog populizma u cilju ostvarenja ličnih interesa, socijalni kapital kao da ne postoji. Isto tako, i na nivou zajednice - grada, slabo civilno društvo = loše upravljanje, "ne-pametno" upravljanje.

¹⁰ Prema Cvejiću, "društvena mreža je društvena struktura koju čine pojedinci ili organizacije (ili drugi kolektiviteti) koji se nazivaju "čvorišta" (nodes) i koji su povezani jednom ili više međuzavisnosti, kao što su prijateljstvo, srodstvo, zajednički interes, finansijska transakcija, seksualna veza, zajednička uverenja, učenje, prestiž, takmičenje... Bart je naglašavao da mrežna analiza treba više da bude skoncentrisana na pitanje kako se u jednoj ovakvoj strukturi generišu resursi i šanse, nego na pitanje koje pozicije u mreži imaju privilegovani pristup resursima. Veze između čvorova mogu biti na više nivoa (...), ali je ključ uspešnog korišćenja resursa u rukama onih aktera čije su neposredne mreže guste (...) "Zatvaranje" (premežavanje) strukturnih rupa je izvor koristi za ovakve aktere..." (Cvejić, 2011:91-92).

U tom kontekstu, "umrežavanje urbanih aktera je *analitički prevod* umrežavanja mesta", dok su infrastrukturne mreže samo sredstva urbanog povezivanja (Hočevar, 2005:711). Hočevar, takođe, navodi da bi analitički trebalo razlikovati tri osnovna elementa strukturnog umrežavanja: 1) pojedinci i/ili grupe; 2) urbani prostori - lokacije; 3) opremljenost u fizičkom i /ili virtuelnom prostoru (Hočevar, 2005:712). Dakle, i strukture i akteri, kao i njihove međusobne veze, moraju biti analitički ispitani, kako bi se dobila što potpunija slika o urbanom potencijalu određenog grada.

Sa tačke gledišta regionalne politike i planiranja, **relacioni kapital** i posebno, **mreže saradnje**, su *ključna dobra* koja region poseduje, jer su to najvrednija dobra zbog njihovih karakteristika (za sociološku analizu najvrednija). To su dobra konkurentnog regionalnog razvoja: javna i organizovana dobra, kao i mešovita i nedodirljiva, u smislu da nisu predmet dinamičkog tržišnog kretanja. Ovo znači da je teritorijalni kapital pojačan kroz specifične kooperativne inicijative i relacioni kapital. Oba dobra su ključna za osnaživanje specifičnih grupa aktera (javno, privatno), i obezbeđivanje klastera koji su locirani na mestima gde ljudi mogu međusobno da dele znanje o svemu navedenom. U ekonomskom smislu mreže često obezbeđuju tzv. **mrežne ekonomije** u formi *spil-over* (prelivajućeg) efekta (Giffinger, 2009). U Srbiji su ovi efekti posebno izraženi na području tzv. "prostorne banane", koja obuhvata teritoriju od Beograda do Novog Sada.

Proces globalizacije

Dalje, na razvoj svih gradova, a posebno post-socijalističkih gradova srednje veličine, jako utiče i **proces globalizacije**. Svindžedav (Erik Swyngedouw) smatra da bi proces globalizacije trebalo preformulisati u već pomenuti **proces "glokalizacije"** - dvostruki proces u kome dolazi do političke i ekonomske dinamike reskaliranja koje se odražava na geografski/prostorni nivo (reskalacija se odnosi na razmeštanje moći, kako u okviru mreža i ekonomskih tokova, tako i u okviru teritorijalnog upravljanja). Ravan ekonomskih mreža i institucionalnih aranžmana je prekomponovana tako da na važan način menja "poziciju društvene moći".

Autor posmatra "skalarnu" konfiguraciju ili kao "regulatorni red" (regulatory order) ili kao "mreže". "Regulatorni red" se odnosi na geografsko-institucionalne aranžmane kao što su države, regionalne/lokalne forme upravljanja, ili transnacionalne konfiguracije kao što je EU, dok se "mreže" odnose na prostorne ili geografske aranžmane koji povezuju ekonomske aktivnosti. Obe skale - skala ekonomskih tokova i mreža, kao i skala teritorijalnog upravljanja - reskalirane su kroz proces "glokalizacije". Pojava novih nivoa teritorijalnog upravljanja i redefinisane postojećih nivoa (kao što je nacionalna država) menja upravljanje i organizaciju socijalnih, političkih i ekonomskih odnosa moći. Obimna literatura koja se bavi pomenutim temama, sugerise da se društvena moć može mobilisati, a to zavisi od hijerarhijskog ili prostornog nivoa na kome deluju društveni akteri (2004: 25-26).

Koncipiranje trenutne preraspodele političkog i ekonomskog života iz "skalarnu" perspektive, omogućava teoretičarima da preinače navodni proces globalizacije u nešto što je osetljivije na prostornost samog procesa, centralnost političkog domena i pomeranje relacija i geometrija moći. Svindžedav tvrdi kako je *politička ekonomija kapitalizma* proces koji kontinuirano transformiše sopstvene vremenske i prostorne horizonte (2004: 31). Naravno, ekonomske mreže ne mogu a da ne postoje paralelno sa političkim i institucionalnim organizacijama, to jest, setom teritorijalno konstruisanih institucionalnih aranžmana koji simultano obezbeđuju određeni stepen socijalne kohezije,

dok istovremeno dozvoljavaju i podržavaju restrukturiranje ovih ekonomskih mreža (Jessop, 2002, prema: Swyngedouw, 2004).

Autor navodi fordističku državu kao osnovu na kojoj su se, zahvaljujući regulatornim mehanizmima same države (mehanizam koji je, inače, stvarao nejednak lokalni i regionalni razvoj), stvarale mreže kapitala koji se stalno izmeštalo, dok su neke regulatorne funkcije ostale u nadležnosti države. Taj dinamični socio-prostorni mehanizam je stvorio nove forme i skale/nivoove, te je odveo i do restrukturiranja i redefinisanja različitih nivoa moći. Tzv. "kriza fordizma" odnosi se na značajno teritorijalno reskaliranje čitavog korpusa regulatornih praksi. Na primer, regulatorni kodovi, norme i institucije se prostorno izmeštaju sa jednog nivoa (skale) na drugi. Ishod ovakvog tipa reskaliranja zavisi od skale do skale, horizontalno i vertikalno. Priroda, sadržaj i oblik novih nivoa (skala) i njihovo prilagođavanje potvrđuje relativne promene u pozicijama između društvenih grupa i klasa. Pritom, akumulacija i cirkulacija kapitala su od vrhovnog značaja, iako specifični mehanizmi u kojima se ovi procesi odvijaju izuzetno variraju zavisno od skale. Celokupan obrazac koji se odnosi na pomenute promene, ovaj autor naziva "glokalizacijom". Na snazi su, dakle, dva procesa - reskaliranje ekonomskih mreža i reskaliranje države i drugih institucionalnih formi. (Swyngedouw, 2004).

Uticaj ovakvog tipa promena je već vidljiv u Srbiji, s tim što se proces sporije odvija, jer nismo još uvek pod velikim uticajem evropskog tržišta, primene principa teritorijalne kohezije EU, kao i restrukturiranja nekih državnih politika. Kako ovi uticaji budu jačali tako će se pojačavati i proces reskaliranja moći i vlasti u Srbiji, čime će se otvoriti i nove mogućnosti za razvoj srednjih gradova i njihovih regiona. S obzirom da je Srbija tek na početku procesa pridruživanja EU i da tek predstoje brojne pripreme i preduslovi koji moraju da se ispune (zakonski, institucionalno, itd.), razmeštanje nivoa moći, posebno u smislu teritorijalnog upravljanja bi trebalo da bude jedan od jakih egzogenih faktora koji će direktno ili indirektno promeniti ili "zapečatiti" sudbinu nekih gradova u Srbiji.

Novi regionalizam

U poslednje dve decenije ili više, u regionalnoj ekonomskoj razvojnoj teoriji, diskurs se pomerio od naglaska na **egzogenim** do sve jačeg stava da je **uticaj endogenih faktora** presudan. Pristupi tradicionalnom regionalnom ekonomskom razvoju zasnivali su se na neoklasičnoj ekonomskoj teoriji rasta. Novi pristupi, iako priznaju da je razvoj uokviren egzogenim faktorima, prepoznaju mnogo značajniju ulogu endogenih faktora. U ovom kontekstu, endogeni faktori se posmatraju kao fundamentalni pokretači regionalnog ekonomskog razvoja, a proističu iz kvaliteta resursa i baze znanja jednog regiona. Endogeni faktori uključuju preduzetništvo, inovaciju, prihvatanje novih tehnologija, liderstvo (upravljanje), institucionalni kapacitet i sposobnost, kao i učenje.

Dakle, važna je i *koherentna i efikasna forma upravljanja*, kako na regionalnom tako i na centralnom nivou. Obrazac decentralizacije, koji preovladava uglavnom zbog pritiska Evropske Unije, često vodi u lokalne antagonizme i kontraproduktivno takmičenje između lokaliteta (Monastiriotes and Petrakos, 2009). Tradicionalni regionalni razvoj stavlja naglasak na spoljne faktore razvoja, koje u velikoj meri obezbeđuje centralna vlast, među kojima su važne i: javne investicije u infrastrukturu, inicijativa za privlačenje stranih investicija, kao i mere koje bi stimulisale spoljnu tražnju

(kroz tehnološki napredak, marketing i promociju izvoza).¹¹ Sa druge strane, koncept *learning* regiona (prihvatanje inovacija, učenje od drugih - primeri "dobre" prakse, kao i prenošenje lekcija na druge, i sl.) stavlja veći naglasak na unutrašnje lokalne resurse, na obrazovanje i humani kapital, na povezanost između znanja i biznisa, i na ulogu informacionih i komunikacionih tehnologija, koje pomažu u transformisanju apstraktnog znanja u lokalno korisno učenje (Monastiriotis and Petrakos, 2009).

Pristup funkcionalne povezanosti između gradova i njihovog regiona omogućava međusobnu saradnju i ovaj pristup se može povezati sa konceptom tzv. *novog regionalizma*. Ovakav pristup je povezan i sa konceptom lokalnog ekonomskog razvoja (LER), pogotovo sa konceptom lokalnog identiteta i brendiranja. Glavnu ulogu u ovim pristupima, ima, kako autori navode, "psiha", svakog individualnog lokaliteta, u smislu koliko može da neguje i promoviše svoje posebnosti. Iz ovoga sledi da *razvoj regionalnog identiteta* postaje ključni pojam, a objašnjava osećaj povezanosti i pripadanja jednom mestu i njegovim istorijskim karakteristikama. Ovo *podrazumeva jačanje lokalnih mreža i učešće građana* koji pomažu u uvećanju osećaja građanstva (sa time i pripadanja), ali, takođe, i u stvaranju građansko - poslovnih mreža. Ovo, takođe, podrazumeva i identifikaciju, razvoj i brendiranje lokalnih marki, kao i stavljanje naglasaka na kulturne i istorijske karakteristike datog mesta.¹² Naravno, *uloga socijalnog kapitala* je i ovde ključna radi izgradnje društvenih mreža različitih socijalnih aktera. Na nivou zakona, ovo podrazumeva barem fiskalnu decentralizaciju i neki stepen podeljenosti vlasti, kako bi lokalna vlast i oni koji investiraju mogli da mobilizuju resurse kad god donesu neku odluku (Monastiriotis and Petrakos, 2009).

Urbana politika i lokalni ekonomski razvoj (LER)

Urbana politika, neizostavni element celokupnog koncepta koji je predmet ovog rada, definisana je kao *zbir interesa onih koji kreiraju ili utiču na politiku jednog grada, zatim samih aktera, kao i njihovih akcija*. Urbana politika se, kao i politika generalno, realizuje na tri nivoa: globalnom, regionalnom i lokalnom. Ovaj »politički lanac« je prirodno stanje svakog društva, ali je njegovo funkcionisanje, međutim, rezultat niza specifičnih okolnosti, a pre svega generalnog društvenog profila i stepena društvenog razvoja jedne sredine (Pušić, u: Mimica, A. i Bogdanović, M. (pr.), 2007:643). Uopšte uzev, urbana politika se može posmatrati iz dva pravca: teorijskog i empirijskog. U ovom radu je naglasak na oba aspekta. Teorijski je delimično obrazložen, a empirijski bi trebalo

¹¹ Glavni cilj je redistributivan, okrenut direktno ekonomskoj aktivnosti bliskih regiona. Ovakav pristup regionalnom razvoju, shvata regionalni razvoj kao odgovornost države. U ovim kontekstima regioni su u svakom pogledu u direktnom takmičenju za resurse, jedni sa drugima, ali su, u drugom smislu, izolovani i *spill-over* efekat ima sekundarno mesto.

¹² Stimson, Stough i Roberts (2006, prema: Stimson and Stough, 2008), predlažu sledeću definiciju regionalnog ekonomskog razvoja: "Regionalni ekonomski razvoj je primena ekonomskih procesa i upotreba resursa dostupnih regionu, koji rezultiraju održivim razvojem i poželjnim ekonomskim ishodima za region, ali i vrednostima i očekivanjima biznisa, stanovnika i posetilaca". Autori takođe smatraju da je najbolja strategija endogenog ekonomskog razvoja regiona sadržana u dve preporuke: 1) trebalo bi uspostaviti platformu/strategiju za promenu kojom bi se rukovodio razvoj regiona i ubrzala njegova konkurentnost u globalnom okruženju, kako bi region postigao održivi razvoj u budućnosti; 2) trebalo bi mobilisati ključne aktere ili facilitatore i agente promene, kroz partnerski pristup - stvaranjem strateških saveza i partnerstava između biznisa, tržišta, vlasti i zajednice (Stimson and Stough, 2008:20). Iako se opisani koncept odnosi na regionalni razvoj, svi principi koji su opisani imaju teorijski i empirijski značaj za istraživanje gradova srednje veličine. Kao što je već napomenuto, ovi gradovi bi trebalo da budu motori razvoja države, ali prevashodno i regiona (okruženja) u čijem se sastavu nalaze.

da predstavlja predložak za utvrđivanje načina za bolje funkcionisanje lokalne sredine na svakodnevnoj bazi. U gradovima to podrazumeva ispitivanje uslova i načina funkcionisanja društvenog života u svim njegovim segmentima, tj. ispitivanje *urbanog karaktera*. Važan odgovor na urbanu zagonetku je odnos tri segmenta: *urbane moći (ko ima moć)*, *interesa građana i interesa politike koja je na vlasti* (Ibid.).

Na primer, Majkl Goldsmit (Michael Goldsmith) ukazuje na neke probleme upravljanja u velikim urbanim područjima. Može se reći da se ti problemi, kao i strategije funkcionisanja takvih sistema, mogu videti i u manjim sredinama. Stoga, ukazivanje na Goldsmitovu analizu može pojasniti koncept modernog upravljanja lokalnom zajednicom. Prema Goldsmitu, metropolitenska područja funkcionišu najbolje po principu decentralizacije. Naime, uprkos opštem trendu *svetskog upravljanja* mnoge funkcije, koje treba da obavlja državna vlast, se prenose na širok spektar javnih tela, koja u saradnji sa privatnim sektorom, stvaraju preduslov za uspešnu implementaciju urbane politike (Goldsmith, 2001:325).

Najvažnije je da se uzme u obzir činjenica da aglomeracije (a ovo se odnosi i na mreže i regione) nisu nikada rezultat čisto tržišnih sila. *Javna akcija* koja neizbežno ima eksplicitni ili implicitni, direktni ili indirektni prostorni efekat, zasigurno je jedan od faktora. Ovo se odnosi na obe vrste mera (politika) koje imaju otvorenu prostornu dimenziju - one koje se nazivaju "prostorno svesne", kao i one koje to nisu, a za koje se ponekad koristi termin "prostorno slepe". Barka navodi kao primer set zakonskih mera koje je Svetska Banka u svom izveštaju pod naslovom "Preoblikovanje ekonomske geografije", nazvala "prostorno slepim" - *to su institucionalne mere poput regulativa koje utiču na korišćenje zemljišta, radnu snagu, međunarodnu trgovinu i socijalne usluge poput obrazovanja, javnog zdravstva, snabdevanja vodom i sanitarnih usluga*. Ako se zanemare radna snaga i međunarodna trgovina na koje utiče jak set različitih pravila, sve ostale institucije koje su navedene kao "slepe" ne samo da ostvaruju uticaj/ efekte koji strogo zavise od mesta, već je i njihova svrha/ uloga strogo prilagođena mestu (Barca, 2009:18).

Stoga, političke odluke koje se tiču ciljanih prostornih efekata - da li bi ili ne bi trebalo širiti ili pružati usluge na određenoj teritoriji, odvijaju se paralelno sa odlukama privatnih aktera - da li da ulažu kapital na određenom prostoru ili ne, ili, na primer, da li da se sele ili ostanu. Ovo će biti jedan od specifičnih ciljeva istraživanja - mogućnosti primene sociološke analize na već više puta pominjan relacioni kapital između ključnih aktera i analiza uticaja upravljačkih odluka na razvoj gradova. *Odluke javnog i privatnog sektora su, dakle, strogo povezane i međusobno se podstiču*. Štaviše, dizajn nekih servisa (poput socijalnih koji su pomenuti), se radi prema potrebama i interesu ljudi i biznisa koji imaju veći uticaj na javni izbor (Barka, 2009:19). Ovo je posebno tačno na primerima upotrebe zemljišta i urbanog planiranja, što su u Srbiji konkretno velike prepreke u dovođenju investitora u nekim sredinama. Poenta je da interesi privatnog kapitala, kao i potrebe koje kreiraju rastuće industrije u gradu moraju da budu zadovoljene, tako što bi trebalo, u razvojnim strategijama gradova, prilagoditi javni interes privatnom interesu, to jest, strategije bi trebalo da odgovore kako na specifične potrebe mesta (interesi i potrebe građana prevashodno), tako i na specifične interese (pojedinci, kompanije, uticaj tržišta, itd.). U tom kontekstu, ni država ne može da predvidi sve posledice ulaganja u jednu teritoriju, a ne može ni da zadovolji sve interese. Ono što bi u najmanju ruku državna vlast mogla da uradi je da učini da odluke budu transparentne i da može da se potvrdi i

opravda njihovo postojanje. Postojanje "prostornog slepila", kao i nedovoljnog protoka informacija, može dovesti do *ograničene racionalnosti i oportunizma* (Cvejić, 2011:66), a onda i do nezadovoljstva građana i negativnih kumulativnih efekata na efikasnost i jednakost. Stoga je adekvatna politika mesta neophodan preduslov kvalitetnog razvoja kako gradova, tako i regiona. Gradovi srednje veličine kao budući "motori razvoja" RS imaju posebnu ulogu u celokupnom procesu - od razvoja ovih gradova će zavisiti dalji stepen decentralizacije i regionalizacije države, kao i stepen sinergije između države i društva.

Bez obzira da li se osvrćemo na neomarksistički ili neoveberijanski pristup gradu, svi autori se slažu u tome da su **ključni akteri**¹³ u gradu, tj. partnerstva i mreže saradnje koje oni stvaraju, od najveće važnosti za prosperitet grada i šireg regiona. Jedan od najznačajnijih teoretičara urbane politike, Dejvid Harvi (David Harvey), u svom konceptu preduzetničkog grada zastupa tezu da gradovi koji zauzmu preduzetničko stanovište prema ekonomskom razvoju imaju velike šanse za uspeh. U središtu ovog novog preduzetništva, pre svega, jeste zamisao o *partnerstvu javnog i privatnog*, koje tradicionalno promovisanje lokalnog upotpunjuje uticajem lokalne vlasti kako bi se privukli strani izvori finansiranja, nova direktna ulaganja ili novi izvori zaposlenja (Harvi, u: Petrović i Vujović, 2005:210). U kontekstu ovog rada i istraživanja iskorišćenosti TK, posebno će se obratiti pažnja na *moć brzog delanja* (Stoker, u : Petrović i Vujović, 2005: 221), kao jednog od ključnih elemenata relacionog kapitala, a samim tim i jačanja konkurentnosti grada.

Za uspešnost jednog grada, ključni su, dakle, akteri koji njime upravljaju, tzv. *urbani menadžeri* (Petrović, 2009: 85). Kako Sreten Vujović navodi, procesima u gradovima upravljaju različiti akteri, od kojih neki doista upravljaju, dok se drugi tome opiru, što govori o veoma konfliktnoj prirodi urbane stvarnosti. Ideja saradnje između aktera na osnovu potreba i/ili interesa potiče od Mišela Basana (Michel Bassand): "Urbani razvoj proističe iz strukture moći, što znači iz sistema aktera od kojih su neki nadređeni a drugi podređeni; zajedno, oni strukturišu urbani fenomen" (Basan, 2001: 351). Akteri na osnovu pomenutih interesa grade horizontalne i vertikalne saveze. Između političara i privrednika je najčešći horizontalni savez, koji je karakterističan za tzv. politički kapitalizam. Može se reći da je Srbija društvo u kome vlada politički kapitalizam. Sa druge strane, najčešći vid saveza između građana i politike je vertikalni - odnos hijerarhije, vođe i vođenih, te kao što je već napomenuto, Srbija je i birokratizovana država u kojoj vlada slaba sinergija između države i društva.

Pošto *urbani akteri strukturišu urbani fenomen*, to isto tako znači da su urbani akteri i njihovi sukobi od fundamentalne važnosti za razvoj grada. U mnogim gradovima, pa i u post-socijalističkim, možemo razlikovati četiri tipa aktera: *stručnjake za prostor* - arhitekte, urbaniste, inženjere, itd; *ekonomske aktere* - razna industrijska preduzeća i servise, vlasnike gradskog zemljišta, banke, i slično; *političke aktere* - političke lidere, njihove partije, pokrete, itd; *stanovnike, korisnike/građane*, koji se diferenciraju prema društvenoj poziciji, životnom stilu, starosti, obrazovanju, NVO, itd (Vujović, 2004:153).

¹³ Naravno, kada se priča o akterima, neizostavan je segment njihove saradnje o čemu pišu i Miodrag Vujošević i Ksenija Petovar navodeći više teorijskih modela saradnje između aktera: Habermasov *model saradnje*, koncept tzv. *ograničene komunikacije* i *model tzv. neprijatelja* (Vujošević i Petovar, 2006:366).

Važan pojam u analizi kapaciteta lokalne sredine, jeste **lokalni ekonomski razvoj (LER)** koji "ne zahvata ekonomski razvoj koji ne prevazilazi lokalni značaj, iako je to česta zabluda, čak i kod onih koji se bave ekonomijom, odnosno lokalnom samoupravom. Suština koncepta „lokalnog“ u ekonomskom razvoju je u saradnji aktera na lokalnom nivou, kao i u nastojanju da se u najvećoj mogućoj meri iskoriste lokalne komparativne prednosti – geografski položaj, kulturno-istorijsko nasleđe, kvalitet radne snage, etnički sastav, postojeći privredni potencijali, stanje životne sredine, infrastrukturna povezanost" (Vasiljević, 2012:11). Ovaj pojam može biti definisan kao rast kapaciteta lokalne ekonomije da stvara bogatstvo za stanovnike date lokalne zajednice, a time unapređuje kvalitet njihovog života kroz povećanje zaposlenosti, realnih zarada, obima i kvaliteta usluga lokalnih vlasti i slično. Međutim, takav razvoj je moguć jedino kada se ili lokalni nezaposleni resursi upotrebe na kvalitetan način ili kada se postojeći zaposleni resursi još bolje iskoriste, u novim sektorima i sa novim tehnologijama. U užem smislu, LER se može definisati kao proces strateškog planiranja kroz partnerstvo lokalnih vlasti, privatnog komercijalnog sektora i nevladinog sektora usmerenog na podsticanje investicija koje će obezbediti dugoročan rast lokalne zajednice. Stoga, svaka strategija LER-a se fokusira na komparativne prednosti lokalne zajednice, na postojeća ili potencijalna tržišta i što je posebno relevantno za sociološki uvid, na prepreke ili slabosti unutar lokalne zajednice¹⁴ (Begović et al.; 2006:33). Strategija lokalnog ekonomskog razvoja treba da utiče na celu ekonomiju zajednice i susednog područja, a njen osnovni cilj je jačanje konkurentnosti, što za posledicu ima visok održivi razvoj.

Kako Vasiljević navodi, Blejkl i Bredšo rečito sumiraju značaj lokalnog aspekta u ekonomiji: „Lokalno bazirani ekonomski razvoj i podsticanje zapošljavanja imaju više šansi da se pokažu uspešnim ako su pokrenuti na lokalnom nego ako su pokrenuti na nekom drugom nivou. Svaki od faktora koji utiču na ekonomiju manifestuje se na jedinstven način i ima delimično različite uzroke u svakoj lokalnoj zajednici. *Rešenja lokalnih problema neće biti uspešna ako nisu usmerena na pojedinačne grupe i ako nisu povezana sa celinom regionalnog ekonomskog sistema.*" Tako lokalni ekonomski razvoj uvek preispituje da li ono što koristi celokupnoj privredi jedne države neizostavno koristi i određenoj lokalnoj zajednici. Uvođenje koncepta lokalnog ekonomskog razvoja je u izvesnoj meri i odgovor na preovlađujuću dihotomiju u bavljenju ekonomijom, odnosno na podelu na makro- i mikroekonomiju. Njime se konkurencija, koja je osnovni pokretač razvoja, proširuje, odnosno produbljuje (...) međutim, to ne znači da se LER lokalne samouprave obavezno stavlja u suprotstavljen položaj. Naprotiv, mnogi projekti lokalnog ekonomskog razvoja upravo zahtevaju saradnju više gradova i opština kako bi se realizovali (...). Svetska banka određuje lokalni ekonomski razvoj kao skup aktivnosti čiji je cilj da izgrade kapacitete lokalne zajednice, da unaprede svoju ekonomsku budućnost i kvalitet života za sve. Slično, Brajant i Sofski u svom određenju pojma lokalni ekonomski razvoj težište stavljaju na aktivnosti koje se sprovode na određenom lokalitetu sa ciljem dostizanja održivog društveno-ekonomskog razvoja. *Obe ove definicije snažno izražavaju moderno shvatanje koncepta lokalnog ekonomskog razvoja kojim se prevazilazi ograničenje na ekonomska pitanja stavljanjem razvoja u kontekst ukupnog*

¹⁴ Postoje dve glavne strategije podsticanja lokalnog razvoja: 1) privlačenje stranih investitora uz ustupke kao što su jeftino zemljište, poreske olakšice i slično, 2) podsticanje lokalnog biznisa u smislu privatnog preduzetništva.

*kvaliteta života u prvom slučaju, odnosno društveno-ekonomskog razvoja u drugom slučaju. Ovo, naravno, nije uvek bilo tako. Još 60-ih godina prošlog veka, kao reakcija na usredsređenost na pitanje ekonomskog rasta i zanemarivanje šireg konteksta društvenog razvoja, javlja se koncept ekonomskog razvoja zajednice, u kome pitanja učešća građana, održivosti razvoja i jednakosti dobijaju mnogo veću pažnju. Od tog vremena je i pojam lokalnog ekonomskog razvoja počeo sve više da uključuje i *elemente socijalnog razvoja*, pa se danas paralelna upotreba ova dva pojma gotovo izgubila" (Vasiljević, 2012: 11-14). Najvažnije karakteristike LER-a su da je to proces i da se zasniva na aktivizmu i saradnji lokalnih aktera. Kada se ovako postavi pojam ostavlja prostor upotrebu i u analizama drugih disciplina poput sociologije.*

III KONTEKSTUALNI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Evropske integracije, proces globalizacije i slično, vode ka promenama gradskog preduzetništva u smislu uticaja kako na manje gradove, tako i na šire regione u čijem su oni sastavu. Razvojni problemi Srbije su najbolje sublimirani u obrazloženju Borislava Stojkova, i posle skoro decenije, ovi argumenti imaju sličnu težinu: 1) problem ekstremno neravnomernog regionalnog razvoja, 2) problem veoma slabe teritorijalne kohezije, 3) problem neiskorišćenog, slabo korišćenog ili pogrešno korišćenog TK i 4) problem konkurentnosti u zaostajanju (Stojkov, 2006:12-13). Ovo su sve pitanja kojima bi trebalo da se pristupa multidisciplinarno, pri čemu i sociologija ima svoj ugao posmatranja.

Srbija i dalje prolazi kroz **proces post- socijalističke transformacije** i to na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Transformacija post-socijalističkih gradova ka tržišnom modelu uslovljava njihovo istovremeno suočavanje sa izazovima dekonstrukcije socijalističkog grada i regulacione transformacije kapitalističkog urbanog sistema. Na putu integracije u globalne mreže post-socijalistički gradovi se suočavaju sa preprekama koje ih stavljaju u polu-periferijski položaj. Naime, takvi gradovi mogu biti od lokalnog i regionalnog, ali ne i od globalnog značaja, jer im nasleđena podurbanizovanost (primarnost investicija u industriju i time sporiji rast infrastrukture) umanjuje potrebnu konkurentnost (Petrović, 2008; 2009).

Kao i veliki deo istočne Evrope, Srbija nije dovoljno urbanizovana. "U Srbiji preovladava urbano-industrijski tip razvojne strukture regiona, koji obuhvata skoro 60% populacije koja živi na 1/4 ukupne teritorije zemlje. Veći broj naselja u ovoj kategoriji su u najmanju ruku kreirala radna mesta koja uglavnom služe stanovništvu koje tu živi. Druga karakteristika ovog urbano-industrijskog tipa je bogat spektar aktivnosti koje su smeštene između gradova i njihovih odgovarajućih predgrađa/okruženja, i fizička transformacija naselja kao rezultat socijalnog restrukturiranja stanovništva. Prisutan je jak demografski pritisak na široko okruženje gradova i na kvalitetna ruralna područja. Urbanizacija se raširila i na prostor između naselja, a karakteriše je rasipničko korišćenje zemljišta, uz nejasno definisane granice naselja, siromašne komunalne infrastrukture i imidž problematičnog zemljišta koji je u kontekstu siromašne regionalne organizacije i regionalnog prostornog planiranja. Prethodni policentrični razvoj išao je ka porastu uloge opštinskih centara što je često vodilo dupliranju aktivnosti i smanjenju efikasnosti korišćenja zemljišta. Uočena je tendencija osnivanja novih, nedovoljno razvijenih opština kao rezultat postojećeg sistema finansiranja opština, umesto da se podupire, u skladu sa principima održivog razvoja, osnivanje takvih opština koje bi zavisile u što manjoj meri

od državnih subvencija, a više od razvoja samoinicijativnosti i povezanosti" (SPRRS, 2007:186).

Stepen urbanizovanosti u opštinama u Srbiji je oko 55%, a u Vojvodini nešto više. Naravno, ključni problem je dominacija Beograda i još nekoliko većih gradova, što je stvorilo nekoherentan i asimetričan urbani sistem koji nije kompatibilan sa ciljevima formiranja evropskog urbanog sistema. I ovi autori navode centralizaciju kao jedan od glavnih problema na putu većeg i jačeg razvoja nodalnih regiona (Tošić i Maksin-Mićić, 2009). U ovakvom konceptu gradovi srednje veličine predstavljaju izuzetna čvorišta.

Bez decentralizacije nema uspešne regionalizacije Srbije, a time ni smanjenja teritorijalnih i društvenih nejednakosti. **Decentralizacija**¹⁵ je već decenijama bila *par excellence* ustavni problem Srbije "kako iz političkih, tako i iz praktičnih ekonomskih razloga. Srbija ima dugu istoriju ne samo autoritarne centralizovane države, već i države sa konceptom jedinstva vlasti koji ima uzročno-posledičnu vezu sa nepostojanjem razvijene lokalne samouprave. U pogledu regionalnog uređenja zemlje, nasledio se sistem asimetrične regionalizacije sa praktično samo jednom autonomnom pokrajinom, Vojvodinom. Takav sistem je neizbežno doveo do ogromnih nesrazmera u regionalnom razvoju zemlje, slivanja većine stanovništva u veće gradske centre, jačanja birokratije unutar centralne vlasti i slabljenju administrativnih kapaciteta lokalne samouprave. Pored svega, izgubljen je korak sa evropskim trendovima decentralizacije koje su centralno-istočne evropske zemlje uhvatile tokom tranzicije i prihvatile novi model lokalne samouprave" (Todorčić, 2007:26)¹⁶.

Način na koji je novi Ustav Republike Srbije usvojen krajem 2006. godine nažalost oslikava nezadovoljavajuće stanje odnosa participacije građana u vršenju vlasti, poštovanja i svrsishodnosti institucija i pluralizma mišljenja, između ostalog (Todorčić, 2007). Ipak se mora reći da je novi Ustav Republike Srbije dosta pažnje posvetio pitanjima fiskalne decentralizacije, koja se smatra nužnim i možda najvažnijim preduslovom regionalizacije. Novi Zakon o finansiranju lokalne samouprave preuzima ovaj koncept, jer precizira da jedinice lokalne samouprave u „*celosti utvrđuju, naplaćuju i kontrolišu javne prihode*“ vezane za svoje izvorne prihode (Todorčić, 2007), iako u praksi ne funkcioniše najbolje, što zbog slabog relacionog kapitala što zbog "burazerskog kapitalizma" (Petrović, 2009).

Rezultati istraživanja o preprekama razvoja novih modela upravljanja u Srbiji su pokazali da "državni akteri na lokalnom nivou nemaju razvijene i stabilne odnose ni sa jednim akterom civilnog društva, te da ne podržavaju nijedan tip građanskog aktivizma (...) Dugotrajnost transformacijskih procesa i ekonomske krize otežavaju pomak od komandnog ka inkluzivnijem modelu upravljanja u Srbiji (...) Državni akteri nemaju

¹⁵ "Decentralizacija je teorijsko-ideološki koncept uređenja države koji se bazira pre svega na funkcionalnim argumentima: decentralizovana vlast omogućuje veću participaciju građana u vršenju vlasti, vlast je odgovornija prema građanima, ima veću sposobnost da pronađe rešenja koja su opšte prihvatljiva, pruža priliku za stvaranje novih političkih elita, predstavlja protivtežu autoritarnoj državi, najefikasnija je u pogledu zadovoljavanja lokalnih potreba stanovništva, stvara osećaj zajedništva i element je „građanskog društva“ ili njegov most ka centralnoj vlasti. Sve u svemu, dva osnovna argumenta u prilog ideje decentralizacije su efikasnost i legitimnost" (Todorčić, 2007:25).

¹⁶ "Anahroni domaći model je odlikovalo nekoliko bitnih karakteristika: asimetrična regionalizacija, celokupna imovina lokalne samouprave u vlasništvu Republike; nepostojanje jasne diferencijacije nadležnosti između opštine i grada i mogućnosti za vršenje tih nadležnosti; nesrazmere u pogledu ovlašćenja opština i postojanje trenda centralizacije" (Ibidem.).

adekvatne resurse i sposobnosti da primene pristup „jake slabosti“ u saradnji sa civilnim sektorom. Zbog toga, politička elita usporava promene koje nalaže novi normativni okvir i teži da očuva centralizovani model odlučivanja, sa velikim uticajem političkih stranaka. Partokratski model upravljanja uslovljava i primarnost jačanja državnih institucija i kanalisanje procesa odlučivanja u njihove tokove, a zanemaruje razvoj kooperativnih kapaciteta državnih aktera. To se potvrđuje i kroz programe podrške EU, kojima se organizacije civilnog društva prevashodno profilišu kao nadgledajući (*wathcdog*), a ne suštinski partnerski akter" (Petrović, 2012:101). Dakle, autoritarna kultura upravljanja i komandna moć visoko birokratizovane države, kao duboko ukorenjeno nasleđe nekih prošlih perioda upravljanja Srbijom, između ostalog, zanemaruju razvoj "trećeg sektora" i time osporavaju uspostavljanje građanskog društva u punom smislu tog pojma. Naravno, ovakvo stanje prati i čitav korpus autoritarnih ideja i vrednosti.

Takođe, "da bi bio autonoman i pouzdan partner, civilni sektor mora imati odgovarajuće materijalne i ljudske resurse, a organizacije civilnog društva (OCD) bi trebalo da budu utemeljene u društvene zajednice. Proces restrukturiranja moći nacionalne države ka supra i subnacionalnom nivou (...) dodatno usložnjava jednačinu novog modela upravljanja. To otvara i pitanje efekta koji ovaj model ima na strukturu političkih mogućnosti aktera civilnog sektora" (Petrović i Vukelić, 2013:44). "Promena strukture političkih mogućnosti u Srbiji je spora i zahteva temeljnu razgradnju postojećeg sistema distribucije moći. Politička elita na centralnom nivou i dalje odugovlači sa procesom političke decentralizacije i onemogućava da se lokalni nivoi vlasti razviju kao politički autonomni entiteti, koji raspolažu adekvatnim delatnim kapacitetima" (Đorđević, 2008; Komšić, 2009; prema: Petrović i Vukelić, 2013:49).

Novi Zakon o finansiranju lokalne samouprave predstavlja "novi pozitivni momenat u decentralizaciji Srbije i od uspešnosti njegovog sprovođenja zavisiće dinamika i obim daljih koraka. Međutim, najvažnije je da ti sledeći koraci ne budu osmišljeni i sprovedeni parcijalno, već u sklopu jedne jasne i prepoznatljive zakonodavne politike" (Todorić, 2007:32). Takođe, neophodno je "započeti rad na sveobuhvatnoj regionalizaciji Srbije u skladu sa parametrima koje nalaže proces pridruživanja Evropskoj Uniji" (Ibidem.), a celokupan proces već godinama teče sporo.

"U poređenju sa evropskim zemljama Srbija značajno zaostaje na planu društveno-ekonomskog razvoja. U evropskom kontekstu Srbija se može odrediti kao zemlja srednje veličine prema površini teritorije i broju stanovnika. Ipak, kada se kao kriterijum za poređenje odredi veličina ekonomije, tada se naša zemlja svrstava u male zemlje (sa vrednošću GDP-a na nivou od oko 0,3% od vrednosti GDP-a kreiranog u EU 27, Srbija bi zauzimala 23. mesto u poređenju sa zemljama članicama)" (Molnar, 2013:72). Lokalni i ekonomski razvoj u Srbiji je, u poslednjih skoro 30 godina, pratio tradicionalni model redistribucije, koja je bila spolja stimulisana, ili kroz intervencije države na regionalnom nivou ili u formi regionalnih fondova čiji je izvor Evropska Unija. Stoga, pomoć u regionalnom razvoju je bila samo kopija modela nacionalnog razvoja, uglavnom razvoja domaće infrastrukture i usmeravanja resursa u najzahtevnije i najprofitabilnije sektore i regione. Dakle, postoji veliki uticaj države na regionalni razvoj, ali to nije jedini problem sa kojim se susreću manji gradovi. Regionalizaciju Srbije¹⁷ na

¹⁷ Prema Članu 5. **Zakona o regionalnom razvoju** "za potrebe podsticanja regionalnog razvoja određeni su sledeći regioni: 1) Region Vojvodine; 2) Beogradski region; 3) Region Šumadije i Zapadne Srbije; 4) Region Južne i Istočne Srbije; 5) Region Kosovo i Metohija. Vlada, na predlog organa nadležnog

prvom mestu karakterišu **regionalne nejednakosti**, te je jedan od ključnih ciljeva uravnotežen regionalni razvoj, to jest, unapređenje teritorijalne kohezije.

Teritorijalna kohezija kao cilj u prostornom razvoju Srbije "označava napor ka smanjenju razlika u stepenu razvijenosti i jačanju teritorijalne konkurentnosti Republike kao celine, ali i njenih regionalnih potcelina (...) Veći stepen dostupnosti infrastrukturi, službama i informacijama svim stanovnicima, usklađenost i održivost socio-ekonomskog razvoja, zaustavljeni negativni demografski trendovi i ravnomerniji prostorni razmeštaj stanovništva u balansiranom i policentričnom sistemu sa posebnom ulogom gradova i njihovih funkcionalnih područja, označavaju preduslove unapređenja teritorijalne kohezije na regionalnom i državnom nivou" (SPRRS, 2007:43).¹⁸

Može se reći da je do sada politika regionalizacije uglavnom bila upravo sredstvo sakupljanja stranačkih poena, a da su svi pokušaji ravnomernijeg razvoja gradova i regiona tek u začetku. Da bi Srbija postigla rezultate u razvoju, prevashodno je neophodno jačanje teritorijalne i socijalne kohezije; moraju se stvoriti određeni preduslovi - potpunija decentralizacija, jačanje kapaciteta lokalne samouprave, administrativne kulture, lokalnog preduzetništva baziranog kako na stranim tako i domaćim investicijama, jačanje institucija iz domena socijalnih usluga pa samim tim i poboljšanje kvaliteta života građana, itd.

U cilju stvaranja podsticajnog ambijenta za **razvoj međuopštinske saradnje** u Republici Srbiji, neophodno je pre svega završiti proces decentralizacije i to u svim njenim aspektima: administrativnom, finansijskom i političkom. "Neophodno je definisati program namenjen za jačanje kapaciteta lokalnih administracija za uspostavljanje i efikasno funkcionisanje međuopštinske saradnje u Srbiji, u okviru kog je potrebno usmeriti posebnu pažnju na instrumente koji bi promovisali finansijske i političke prednosti međuopštinske saradnje" (Avlijaš i Knežević, 2010:17). Prema rezultatima

za poslove statistike, određuje oblasti koje čine regione iz stava 1. ovog člana, u skladu sa nomenklaturom statističkih teritorijalnih jedinica" (Zakon o regionalnom razvoju).

¹⁸ Na primer, u **Vojvodini** će se neravnomernost stepena razvijenosti pojedinih delova regiona rešavati tako što će gradovi i gradska naselja poput Subotice, Sombora, Sremske Mitrovice, Pančeva, itd, imati ulogu „motora razvoja“ odnosno fokusnih tačaka oko kojih će se grupisati manje opštine formirajući razvojne regione na čitavoj teritoriji Pokrajine. Sa druge strane, **Centralna Srbija** je prostor specifičnog biološkog i kulturnog diverziteta koji čini centralnu osovinu teritorijalne kohezije Srbije obuhvatajući Šumadiju i brdsko-planinska područja jugozapadne Srbije, od braničevske, moravičke do raške oblasti. Ovaj prostor, sa Gradom Kragujevcem kao najvećim urbanim centrom, i nekoliko manjih ali veoma značajnih urbanih centara poput Smedereva, koje je funkcionalno snažnije povezano sa gradom Beogradom, zatim Čačka, Kraljeva i Kruševca u Zapadnomoravskom pojasu, Jagodine, Čuprije i Paraćina u Velikomoravskom pojasu, ili Novog Pazara u Raškoj oblasti, ima velike razvojne potencijale, ali i ograničenja koja usporavaju razvoj ove oblasti. **Istočna Srbija**, kao makroregionalna celina je prostor veoma bogatog biološkog i kulturnog diverziteta, ograđen dragocenim prirodnim rezervatom, ali sa izuzetno niskim ekonomskim i demografskim potencijalom. Uloga Zaječara je posebno važna imajući u vidu kapacitete za razvoj industrije, energetike i turizma u širem okruženju, a uloga Bora je dopunski važna ukoliko se razvoj rudarstva i pratećih industrija oživi na održiv način. Grad Požarevac i braničevsko okruženje, bi trebalo posmatrati i sa stanovišta jače funkcionalne međuzavisnosti u pravcu Grada Beograda, itd. **Zapadna Srbija** ima slabu pristupačnost i funkcionalnu povezanost među opštinama, pri čemu bi ovaj problem trebalo da se rešava uz pomoć gradova poput Užica, Valjeva i Šapca. Pored specifičnih vidova poljoprivrede, značajnu ulogu u ovom kraju imaju lovstvo i šumarstvo, zatim industrija oslonjena na prirodne resurse ili moderne tehnologije oko većih gradova, hidropotencijali, turizam, itd. **Južna Srbija**, kao makroregionalna celina koja ima najveće prostorne razvojne probleme, te zahteva najveće intervencije i podršku u prostornom razvoju od strane Republike... (SPRRS, 2007: 63-64).

analize međuopštinske saradnje, Tatjana Pavlović-Križanić navodi da su javno-privatna partnerstva bila jedini ili glavni katalizator pomenute saradnje i da se stoga može opravdano tvrditi da će se insistiranjem na ovakvim partnerstvima, ukoreniti praksa javno-privatnog partnerstva (Pavlović-Križanić, 2010:37), ali i zasigurno osigurati napredak opština i gradova u kojima postoji pomenuta praksa. Srbiji nedostaje, kao što je napomenuto, jak institucionalni i zakonski okvir. Veoma važan element koji se pominje u SPRRS jesu FUP-ovi, to jest, u uvodu pomenuti **funkcionalni urbani regioni**¹⁹ koji su svuda u svetu, pa i u Srbiji, instrument balansirano razvoja. Cilj ove vrste regionalizacije je da se uspostavi racionalna socio-ekonomska organizacija prostora, zasnovana na mreži naselja, koja će biti čvorišta u kojima su skoncentrisane funkcije. Ovakav vid regionalizacije može biti i monocentričan i policentričan (Tošić i Maksin-Mičić, 2009:156-157).

U SPRRS se insistira na policentrizmu kao jednom od osnovnih principa ravnomernog regionalnog razvoja Srbije: "**Policentričnost**, kao veoma značajan kriterijum za ocenu realnih rezultata uspešnosti prostornog razvoja Srbije, zahteva dosledno sprovođenje politike policentrizma odnosno podrške **Republike jačanju razvojne uloge gradova i manjih urbanih centara**. Jasno definisane i uvećane nadležnosti grada²⁰ u pogledu ekonomskog i socijalnog razvoja i, posebno, unapređenja

¹⁹ "Nacionalni regionalni centri služe kao snabdevači stanovništva socijalnom i privrednom infrastrukturom i uslugama na nacionalnom nivou. Grad sa svojim funkcionalnim regionom može da ima međunarodni značaj kategorije MEGA 1-4 (*Metropolitan European Growth Area*) ili **funkcionalno urbano područje** (FUP) od međunarodnog značaja, nacionalnog ili regionalnog (...) Na osnovu specifičnosti, tj. razlika i sličnosti, funkcionalno urbana područja su klasifikovana, odnosno rangirana, shodno funkcijama pri čemu je utvrđen model njihovog teritorijalnog obuhvata (...) Osnovni cilj je **integracija Srbije u šire okruženje i postizanje održivog razvoja definisanjem, podsticanjem i usklađivanjem modaliteta međunarodne/regionalne saradnje i primenom odredbi međunarodnih strateških dokumenata...**" (SPRRS, 2007:187, 189, 190).

²⁰ Vasiljević daje opširan zaključak o preprekama, problemima i preporukama LER-a: "Koje uslove treba obezbediti da bi se omogućilo lokalnoj samoupravi u Srbiji da postigne optimalne rezultate u podsticanju privrednog razvoja? 1) Lokalna samouprava treba da dobije određene resurse koji joj po prirodi stvari, a odskoro i prema pozitivnim propisima, pripadaju. Tu se pre svega misli na imovinu lokalne samouprave, za šta je najvažniji korak učinjen donošenjem Zakona o javnoj svojini. Ipak, budući da od donošenja zakona do njegove realizacije mogu proći i godine, važno je da se imovinska deoba između republike i lokalne samouprave obavi što brže i efikasnije. 2) Lokalna samouprava treba da dobije šira ovlašćenja u korišćenju resursa kojima raspolaže. Na primer, radno-pravno zakonodavstvo i politika utvrđivanja zarada na nivou lokalne samouprave moraju biti mnogo fleksibilniji da bi se obezbedilo da gradovi i opštine mogu, sa jedne strane, privući i zadržati kadrove koji su potrebni za vođenje politike razvoja, a da, sa druge strane, mogu nagrađivati zaposlene u skladu sa njihovim učinkom i doprinosom realizaciji razvojnih ciljeva lokalne samouprave. 3) Izborni sistem treba da bude redefinisano tako da građani mogu direktno birati svoje predstavnike u skupštinama opština, kao i gradonačelnike. Ovo i jeste jedna od osnovnih prednosti demokratije na lokalnom nivou, i velika je šteta da bude žrtvovana radi obezbeđivanja pune kontrole političkih stranaka nad formiranjem i sprovođenjem lokalnih politika. 4) Uticaj lokalne samouprave na rad područnih organa i preduzeća republike treba da bude znatno unapređen. Situacija u kojoj su direktori tih organa i preduzeća dovoljno daleko od Beograda da bi bili podvrgnuti nekoj značajnijoj kontroli, a potpuno nezavisni od organa lokalne samouprave, nepovoljno utiče na delovanje tih organa, koji često imaju važnu ulogu u realizaciji razvojnih projekata od lokalnog i regionalnog značaja. 5) Potrebno je definisati dugoročnu strategiju regionalnog razvoja Srbije da bi lokalna samouprava mogla svoje razvojne prioritete uskladiti sa regionalnim razvojnim prioritetima. 6) Izmenama republičkog zakonodavstva i edukacijom treba omogućiti fleksibilnije forme međuopštinske saradnje, koji će olakšati pružanje komunalnih usluga na regionalnom nivou i tako podići njihov kvalitet i smanjiti jediničnu cenu. 7) Sve administrativne prepreke za poslovanje, na svim nivoima vlasti, treba ukloniti. Birokratske procedure

odnosa između grada i sela, kao i adekvatna prava i obaveze, treba da omoguće efektivan održivi razvoj na celoj teritoriji Srbije odnosno bolju i veću upotrebljivost teritorijalnog kapitala (geostrateški, humani, materijalni, kulturni, socijalni, prirodni) i svrsishodno aktiviranje potencijala koji danas leži neiskorišćen posebno u nerazvijenim područjima. Uloga Grada Beograda i njegovog metropolitenskog područja u tom sistemu je dominantna imajući u vidu njegovu veličinu, poziciju, titulu glavnog grada kao i humani, ekonomski i kulturni potencijal. Uloga funkcionalnih urbanih područja međunarodnog značaja koju imaju Novi Sad i Niš, kao i funkcionalnog urbanog područja nacionalnog značaja koju ima Kragujevac, je izuzetna sa stanovišta formiranja razvojne osovine na pravcu sever-jug, dok uz to funkcionalna urbana područja Užica i, u manjoj meri, Zaječara imaju regionalni značaj, otvarajući perspektivu razvoja na zapadu i istoku Srbije. Ostali gradovi Srbije, pored svoje morfološke raspoređenosti, imaju potencijal razvojnih centara aktiviranjem i adekvatnom organizacijom svojih funkcionalnih područja, povezivanjem sa ruralnim okruženjem, boljom distribucijom ekonomskih i socijalnih aktivnosti i odgovarajućim povezivanjem saobraćajnom i drugom tehničkom infrastrukturu, povećanjem stepena pristupačnosti znanju i informacijama i jačanjem lokalnog i regionalnog identiteta zasnovanog na kulturnom i prirodnom nasleđu, ekonomskoj prepoznatljivosti (brend) i odlikama biološkog i kulturnog diverziteta" (SPRRS, 2009:50).

Takođe, kako Vujošević navodi, Srbija se u pogledu mnogih pokazatelja tzv. "mekog kapitala", nalazi na jednom od poslednjih mesta u odnosu na druge evropske zemlje, na primer, prema: kupovnoj moći stanovnika, lošim putevima, pismenosti, procentu BDP-a koji se troši na nauku, stopi nataliteta, brzini izdavanja građevinskih dozvola, tranziciji i evropskoj integraciji (Vujošević, 2010: 57-58). Prema brojnim zvaničnim dokumentima i analizama stanja društva u Srbiji (Nacionalna strategija održivog razvoja Srbije, 2008; SPRRS, 2009; Vujošević, 2010), Srbija se nalazi u fazi naglašene demografske recesije, industrijska proizvodnja je i dalje u velikoj krizi (loša privatizacija, zastarelost tehnologija, i sl.), sektor usluga je najrazvijeniji od svih privrednih sektora, bespravna gradnja ne jenjava, više se troši nego što se proizvodi, nema održive proizvodnje, postojeći resursi su loše iskorišćeni, itd. Jedan od najvećih problema je svakako neravnomeran razvoj između područja u Srbiji, posmatrano bilo na lokalnom (opštinskom), subregionalnom (okruzi) ili makroregionalnom nivou, sa nastavkom dalje koncentracije stanovništva i aktivnosti u širem metropolskom području Beograda i Novog Sada (već pomenuta "prostorna banana"), a sa nastavkom i daljeg demografskog i ekonomskog slabljenja većine drugih područja. Kao jedna od manifestacija, pojavljuju se novi prostorni obrasci koncentracije i aglomeriranja stanovništva i aktivnosti, koji su spontani i bez usmeravanja na nacionalnom nivou (Vujošević, 2010:61).

Po pitanju ravnomernijeg regionalnog razvoja i smanjenja nejednakosti, Srbiji stoji na raspolaganju više opcija, pri čemu bi trebalo voditi računa o okviru pomenutog evropskog koncepta novog regionalizma, koji se u poslednjih petnaestak godina primenjuje u sa preko 50 raznih vrsta modaliteta decentralizacije, sa nekih pet osnovnih modaliteta (Vujošević, 2010:71). Ovakva raznovrsnost stvara dodatne probleme odabira

treba pojednostaviti i pojeftiniti. Ako se ove reforme sprovedu, privreda Srbije će osetiti veliki podsticaj, a lokalne zajednice će dobiti instrumente da svim aktivnostima budu krojači svoje sudbine i da se tako svrstaju među dobitnike tranzicije" (Vasiljević, 2012:95-96).

"pravog" puta, s obzirom na specifičnosti društvenih promena u Srbiji u poslednje skoro tri decenije. Pored decentralizacije, institucionalnih promena, političke pluralizacije i daljeg procesa demokratizacije, "neophodno je obezbediti tzv. "kritičnu masu" društvenih aktera koji će podržati emancipatorske planske pristupe. Središnju ulogu u tome imaće mreže i druge trajne koalicije" (Vujošević, 2010:73).

IV HIPOTEZE

U skladu sa već definisanim ciljevima, rad će se sastojati iz dva metodološka koraka u kojima bi trebalo ispuniti dva cilja. Prvi cilj će biti razvijan kroz nultu hipotezu, to jest polazi se od pretpostavke na kojoj je razvijen model i očekivanja su da će se generalizacije u datom modelu potvrditi i u Srbiji. Drugi cilj će biti razvijan kroz opštu i šest specifičnih hipoteza.

I CILJ: Uraditi hijerarhiju gradova/opština u Srbiji na osnovu dimenzija koje postavlja koncept "pametnog" grada (ekonomija, stanovništvo, vlast (uprava), mobilnost, sredina i uslovi života).

NULTA HIPOTEZA: *Pretpostavlja se da poziciju grada/opštine određuje ukupan zbir standardizovanih vrednosti svih dimenzija jednog grada. To znači da se neki grad može naći visoko na listi i ako ima jako razvijene dve dimenzije, dok su ostale prilično nižih vrednosti. Može se tvrditi da veći stepen razvijenosti svih dimenzija sigurno utiče na bolje pozicioniranje grada/opštine u hijerarhiji.*

II CILJ: Na osnovu koncepta TK, kao bitnog elementa analize "pametnih" gradova, utvrditi da li egzogeni ili endogeni faktori više utiču na razvoj gradova srednje veličine u Srbiji.

OPŠTA HIPOTEZA: *Pretpostavlja se da su u Srbiji egzogeni faktori razvoja gradova srednje veličine jači od endogenih, te da u velikoj meri utiču na razvoj grada u smislu ukupne iskorišćenosti TK i "pametnosti" jednog grada, a samim tim i njegove pozicije u rang.*

SPECIFIČNE HIPOTEZE KOJE SE ODOSE NA EGZOGENE FAKTORE KOJI UTIČU NA RAZVOJ GRADOVA:

EG-1: *Pretpostavlja se da se grad bolje pozicionira u hijerarhiji gradova u Srbiji ukoliko se nalazi u blizini metropolitenskog područja Beograda ili ključnih infrastrukturnih koridora, što je posledica dosadašnjeg centralizovanog razvoja Srbije i nejednakog prostornog razvoja.*

EG-2: *Pretpostavlja se da se grad bolje pozicionira u hijerarhiji gradova u Srbiji ukoliko ima strateški važnu industriju koja je i posle procesa privatizacije ili restrukturiranja nosilac ekonomskog razvoja grada, što je posledica komandno-planskog modela upravljanja socio-prostornim razvojem i razvojem gradova.*

EG-3: *Pretpostavlja se da se grad bolje pozicionira u hijerarhiji gradova u Srbiji ukoliko postoji povoljan politički savez lokalnih i centralnih vlasti, što je posledica političkog kapitalizma koji odlikuje društvo u Srbiji.*

EG-4: *Pretpostavlja se da na razvoj gradova srednje veličine negativno utiču ekonomske posledice procesa spore post-socijalističke transformacije i nedovoljna spremnost države za proces pridruživanja EU, odnosno specifičnosti procesa reskaliranja moći nacionalne države u Srbiji.*

SPECIFIČNE HIPOTEZE KOJE SE ODOSE NA ENDOGENE FAKTORE KOJI UTIČU NA RAZVOJ GRADOVA:

EN-1: *Pretpostavlja se da na razvoj gradova srednje veličine i njihovo bolje pozicioniranje u hijerarhiji povoljno utiče kombinacija sledećih elemenata TK: visok socijalni kapital zajednice, relacioni kapital i mreže saradnje između ključnih aktera u gradu, izgrađene mreže saradnje sa drugim gradovima/opštinama u bližem ili daljem okruženju, kao i mreže saradnje između tri ključna sektora koji bi trebalo da budu stožeri društva (time i svakog grada, kao potceline) - javnog, privatnog i civilnog.*

EN-2: *Pretpostavlja se da sledeće karakteristike koncepta "pametnog" grada (ili njihove kombinacije) povoljno utiču na pozicioniranje datog grada/opštine u sistemu gradova u Srbiji: inovativni i/ili preduzetnički duh ključnih aktera i njihova spremnost za prihvatanje novih modela upravljanja.*

V METODOLOGIJA

Metodološko obrazloženje prvog istraživačkog cilja

Rangiranje gradova će biti urađeno prema Giffingerovoj metodologiji na osnovu šest dimenzija "pametnih" gradova - kvantitativna analiza. **Koncept "pametnog grada"**, kao što je već napomenuto, identifikuje šest karakteristika za koje se smatra da su relevantne za pametan grad: ekonomija, stanovništvo, vlast (uprava), mobilnost, sredina i uslovi života. Prema Giffingerovoj metodologiji, ovih 6 karakteristika je predstavljeno 31 relevantnim faktorom (tabela 2), koji reflektuju najvažnije aspekte svake od pametnih karakteristika. Na kraju, svaki faktor pametne karakteristike je empirijski definisan grupom odgovarajućih indikatora, pri čemu je definisano ukupno 74 indikatora, koji su potom upotrebljeni za operacionalizaciju²¹.

Tabela 2: Opis karakteristika i faktora pametnog grada (Giffinger and Gudrun, 2010:14)

PAMETNA EKONOMIJA (konkurentnost)	PAMETNI LJUDI (socijalni i humani kapital)
- Inovativni duh - Preduzetništvo - Ekonomski imidž i zaštitni znak (brend) - Produktivnost - Fleksibilnost tržišta rada - Internacionalna ukorenjenost - Sposobnost transformacije	- Stepen kvalifikacije - Afinitet ka doživotnom učenju - Društveni i etnički pluralitet - Fleksibilnost - Kreativnost - Kosmopolitizam/otvorenost (širina) - Učešće u javnom životu
PAMETNO UPRAVLJANJE (participacija)	PAMETNA MOBILNOST (transport i IT sektor)
- Participacija u donošenju odluka - Javni i društveni servisi - Transparentno upravljanje - Političke strategije i perspektive	- Lokalna pristupačnost - (Inter-)nacionalna pristupačnost - Dostupnost IT infrastrukture - Održivi, inovativni i bezbednosni transportni sistem
PAMETNA OKOLINA (prirodni resursi)	PAMETAN ŽIVOT (kvalitet života)
- Prirodni uslovi - Zagađenost - Zaštita životne sredine - Održivi menadžment resursa	- Kulturne ustanove - Zdravstveni uslovi - Individualna bezbednost - Kvalitet stanovanja - Ustanove obrazovanja

²¹ Trebalo bi imati u vidu da je Giffingerovo istraživanje sprovedeno na uzorku od 70 gradova u 25 zemalja članica EU i da je analiza bila složenija utoliko što su poređeni gradovi u različitim državama. I u samom modelu su predstavljena ograničenja kvantitativnih izvora podataka, to jest, potreba da se neki faktori dimenzija pametnih gradova kvalitativno analiziraju da bi istraživanje bilo potpuno.

U okviru ovog predloga teme doktorske disertacije, obim analize koji koriste Gifinger i Gudrun u svom konceptu rangiranja gradova, će biti umanjen i prilagođen potrebama ovog rada, ali dovoljan da objasni i pokaže mogućnosti primene ovog koncepta u Srbiji. S obzirom da će se kvantitativni deo ovog istraživanja zasnivati na indikatorima koji se koriste i u evropskim istraživanjima i programima Evropske Komisije, otvara se i mogućnost poređenja sa drugim gradovima i državama. Na prvom mestu, analiza će omogućiti da se pozicija svakog grada/opštine srednje veličine u hijerarhiji uporedi (prema dimenzijama ili prema faktorima koje čini određeni skup indikatora) istovremeno sa nekim drugim gradom/opštinom srednje veličine. Takođe, moguće je poređenje dobijenih rezultata u odnosu na prosečne vrednosti određenih indikatora na nivou cele države ili na nivou regiona (za neke indikatore).

Dakle, u ovu svrhu će prema prilagođenom modelu za Srbiju će biti (preliminarno) korišćeni sledeći indikatori²² na opštinskom nivou (tabela 4, u Dodatku, na kraju rada, str. 40):

1. oblast stanovništva (migracije, vitalni događaji, itd.) - 12 indikatora
2. oblast ekonomije (preduzetništvo, direktne strane investicije, (ne)zaposlenost, itd.) - 16 indikatora
3. oblast kvaliteta života (zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, obrazovanje, pravosuđe, itd.) - 46 indikatora
4. oblast informisanja, komunikacija i mobilnosti (telekomunikacije, kompjuterska pismenost, saobraćaj, itd.) - 11 indikatora
5. oblast prirodne sredine (prirodni resursi, zaštita životne sredine, itd.) - 14 indikatora
6. oblast upravljanja (participacija građana, prihodi/rashodi opštinskih budžeta, itd.) - 16 indikatora

Da bi indikatori koji se posmatraju imali odgovarajuću "težinu", odabrano je za sada, dakle, 115 indikatora prema navedenim oblastima/dimenzijama. Pomenuti indikatori su izvori podataka za opštinski nivo u Srbiji. Za analizu pobrojanih indikatora,

²² U odnosu na raspoložive baze podataka, "pet socijalnih polja je od bitnog značaja za ekonomski i socijalni razvoj individue i kvalitet njenog života", to jest, za postizanje socijalne kohezije određene oblasti. "To su: (1) obrazovanje, (2) zdravstvena zaštita, (3) socijalna zaštita, (4) ranjivost/osetljivost društvene grupe, i (5) stanovanje. U svakom socijalnom polju definisane su dimenzije, odnosno segmenti/oblasti, za koje se utvrđuju indikatori na osnovu kojih se procenjuje stepen ostvarenosti određenog prava ili potreba stanovništva, odnosno određenog funkcionalnog, starosnog ili polnog kontingenta" (SPRRS, 2007:124).

Takođe, stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave određuje se primenom osnovnog i korektivnih pokazatelja ekonomske razvijenosti jedinice lokalne samouprave (ERO). Korektivni pokazatelji za merenje stepena ERO su: 1. demografski pad ili rast; 2. stopa nezaposlenosti; 3. stepen obrazovanja; 4. kompenzacije za gradove (Uredba o utvrđivanju metodologije za izračunavanje stepena razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave, "Sl. glasnik RS", br. 42/2010).

koristiće se deskriptivna statistika, tzv. *z - transformacija* (normalizovano odstupanje kao mera varijacije). Normalizovano odstupanje je mera varijacije koja iskazuje odstupanje pojedinačne vrednosti obeležja od srednje vrednosti u broju standardnih devijacija.

$$z_i = \frac{x_i - \bar{x}}{s}$$

Normalizovano odstupanje uzorka se računa po formuli:

Z_i - standardizovano odstupanje neke vrednosti iz uzorka, X_i - vrednost iz uzorka koja se posmatra, $\bar{X}$ - aritmetička sredina uzorka, S - standardna greška za uzorak.

Normalizovano odstupanje nema jedinicu mere. Iskazivanje disperzije u standardizovanim merama, tj. u standardnim devijacijama omogućava poređenje dve serije podataka. Ovaj metod transformiše sve vrednosti indikatora u standardizovane vrednosti sa prosekom nula i standardnom devijacijom 1. Ovaj model je u prednosti što razmatra heterogenost unutar grupa, zadržavajući pritom metričke informacije. *Da bi gradovi mogli da se rangiraju, neophodno je da se agregatne vrednosti standardizuju na nivou indikatora* (Giffinger, 2007:14).

Dakle, *z*- transformacijom će se standardizovati vrednosti za 36 gradova i opština srednje veličine (više o uzorku u nastavku rada) - za svaki indikator posebno i za grupe indikatora (klase/faktore). Rezultati koji budu standardizacijom dobijeni za grupe indikatora kojima su predstavljene određene karakteristike gradova/opština, poslužiće za standardizaciju tih karakteristika na nivou već pomenutih 6 oblasti ili dimenzija (u okviru kojih su posmatrani indikatori: može se videti u tabeli 4, u Dodatku, klasa/faktor i oblast/dimenzija za svaki indikator). Dakle, tri puta će se standardizovati vrednosti - na nivou indikatora, klase/faktora i dimenzija. Na osnovu vrednosti dobijenih standardizacijom na nivou šest dimenzija "pametnog" grada, sabiranjem svih šest vrednosti će odrediti poziciju određenog grada/opštine u hijerarhiji gradova u Srbiji. Pre nego što se utvrdi "konačno" mesto nekog grada/opštine u hijerarhiji, biće moguće i poređenje prema dimenzijama između gradova/opština srednje veličine.

Kao što je već napomenuto, u ovom radu će se posmatrati dva nivoa gradova srednje veličine: I kategoriju čine Niš, Novi Sad i Kragujevac (veći gradovi srednje veličine), a II kategoriju gradovi i opštine veličine od 40.000 do 150.000 stanovnika (srednji gradovi). Dakle, uzorak ($N=36$) će činiti ukupno 23 grada i 13 opština (tabela 3), prema sledećim kriterijumima: ukupnom broju stanovnika, stepenu urbanizovanosti (ne posmatraju se opštine sa manje od 20.000 stanovnika koji žive u gradskom području), regionalnom položaju i stepenu razvijenosti (iz analize su isključena devastirana područja). Ovo su neki konkretni pokazatelji, koji se koriste i u razvojnim dokumentima. Činjenica je da bez razvoja srednjih gradova, nema razvoja ni devastiranih ili podurbanizovanih područja. Na ovom stepenu razvijenosti Srbije, u kontekstu konkurentnosti određenih gradova i opština, isključivanje podurbanizovanih i devastiranih područja iz analize se nameće kao jedino logično rešenje. Možda je granica podurbanizovanosti trebalo da bude još podignuta, ali bi onda iz uzorka "ispali" neki gradovi koji već pokazuju potencijale za uspešan razvoj, poput Zaječara koji je od velikog značaja u sistemu gradova u Srbiji prevashodno zbog svog administrativnog položaja, postojanja regionalne razvojne agencije, itd. Iz analize su od opština izuzeti:

Trstenik, Stara Pazova, Preševo, Velika Plana, Bujanovac i Aleksinac, koji iako imaju više od 40.000 stanovnika, manje od 20.000 stanovnika živi u gradskim područjima.

Tabela 3: Uzorak gradova i opština koji će se koristiti u ovom istraživanju:

Grad/ opština	Stanovništvo gradskih naselja, 2002.	Ukupan broj stanovnika prema popisu 2002.	Ukupan broj stanovnika prema popisu 2011.	Administra - tivni status	Region	Stepen razvije- nosti ²³
Arandelovac	24309	48129	45746	opština	Šumadija i Zapadna Srbija	II
Bačka Palanka	29449	60966	55898	opština	Vojvodina	I
Bor	39387	55817	49720	grad	Južna i Istočna Srbija	II
Valjevo	61270	96761	91837	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	II
Vranje	60934	87288	86120	grad	Južna i Istočna Srbija	II
Vrbas	25907	45852	42802	opština	Vojvodina	I
Vršac	36623	54369	51846	opština	Vojvodina	I
Gornji Milanovac	23982	47641	43739	opština	Šumadija i Zapadna Srbija	II
Zaječar	39491	65969	60045	grad	Južna i Istočna Srbija	II
Zrenjanin	79773	132051	123536	grad	Vojvodina	I
Indija	26247	49609	47818	opština	Vojvodina	II
Jagodina	35589	70894	70048	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	II
Kikinda	41935	67002	60251	opština	Vojvodina	II
Kragujevac	146373	175802	174100	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	I
Kraljevo	62922	121707	117701	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	III
Kruševac	57347	131368	126012	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	II
Kula	29464	48353	43803	opština	Vojvodina	II
Leskovac	68826	156252	146640	grad	Južna i Istočna Srbija	III
Loznica	26203	86413	81499	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	III
Niš	178161	250518	333268	grad	Južna i Istočna Srbija	I
Novi Sad	235165	299294	371003	grad	Vojvodina	I
Novi Pazar	54604	85996	98992	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	III
Pančevo	92326	127162	123021	grad	Vojvodina	I
Paraćin	25292	58301	54915	opština	Šumadija i Zapadna Srbija	III
Pirot	40678	63791	58701	opština	Južna i Istočna Srbija	II
Požarevac	51049	74902	73975	grad	Južna i Istočna Srbija	I
Prokuplje	27673	48501	44790	opština	Južna i Istočna	III

²³ Na osnovu Uredbe o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2012. godinu.

					Srbija	
Ruma	32229	60006	55343	opština	Vojvodina	II
Smederevo	62805	109809	107170	grad	Južna i Istočna Srbija	II
Smederevska Palanka	25300	56011	51824	opština	Južna i Istočna Srbija	III
Sombor	51471	97263	87539	grad	Vojvodina	II
Sremska Mitrovica	42980	85902	80167	grad	Vojvodina	II
Subotica	107726	148401	143179	grad	Vojvodina	I
Užice	62162	83022	78598	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	I
Čačak	73217	117072	114797	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	I
Šabac	55163	122893	117388	grad	Šumadija i Zapadna Srbija	I

Velika većina gradova u uzorku (sem tri veća grada srednje veličine), prema podacima popisa iz 2002. godine ima između 40.000 i 80.000 stanovnika u gradskom pojasu, pri čemu je Zaječar ispod, ali blizu donje granice, sa 39.491 gradskim stanovnikom (tabela 3). Gradovi koji u većoj meri odstupaju od navedenih vrednosti su: Jagodina (35.589), Loznica (26.203), Pančevo (92.326) i Subotica (107.726). Naravno, Pančevo je jedno od naselja koje apsorbira stanovništvo beogradskog metropolitenskog područja, a Subotica ima izuzetan nacionalni, transnacionalni i time prekogranični značaj, tj. odličnu stratešku poziciju u pomenutom okviru. Takođe, iz svakog upravnog okruga (sem beogradskog) za uzorak je odabran najmanje po jedan grad/opština.

Metodološko obrazloženje drugog istraživačkog cilja

Činjenica da je, u slučaju metoda rangiranja gradova, reč o prevashodno ekonomskom modelu nameće i potrebu da se razmatranje koncepta pametnih gradova dopuni sociološki relevantnim podacima u skladu sa konceptom TK, prevashodno podacima o razvijenosti socijalnog kapitala, relacionog kapitala i mreža saradnje. To se u radu realizuje preko podataka iz ISI FF istraživanja koje je sprovedeno kroz studije slučaja nekoliko gradova u Srbiji (dubinski intervjui i ankete)²⁴. Naime, za dodatnu, dublju analizu endogenih i egzogenih faktora, neophodna je kvalitativna metodologija, koja će pored pomenuta četiri grada obuhvatiti i dubinske intervjue sa ključnim akterima regionalnog razvoja na centralnom i regionalnom nivou vlasti. Intervjui sa akterima na centralnom i regionalnom nivou bi trebalo da daju jasniju sliku o egzogenim faktorima

²⁴ Istraživanje pod nazivom "Karakteristike teritorijalnog kapitala u Srbiji - strukturni i delatni potencijal lokalnog razvoja", je potprojekat istraživanja *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri*, koje realizuje Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu (ISI FF) u toku 2013. godine. Uzorak obuhvata studije slučaja četiri grada u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije: Kragujevac, Novi Pazar, Užice i Šabac. Rađene su ankete sa građanima i dubinski intervjui sa ključnim akterima lokalnog razvoja - akterima koji su posredno ili neposredno učestvovali u realizaciji razvojnih projekata u oblasti kulture, ekonomije, turizma (predstavnici kancelarije za regionalni razvoj; predstavnici lokalne uprave za ekonomski razvoj, sektor kulture, socijalne politike i živote sredine; predstavnici turističkog saveza, predstavnici privredne komore grada; predstavnici institucija kulture (muzej, pozorište, dom kulture...), kao i predstavnici NVO koje su aktivne u istraživanim gradovima).

razvoja gradova, sa naglaskom na uticaj države na razvoj gradova srednje veličine. Pomenuti intervjui su fokusirani i na pitanja razvojnih potencijala, a posebno potencijala za umrežavanje i međusobnu saradnju između gradova srednje veličine, što je jedan od ključnih preduslova njihovog opstanka u konkurenciji sa Beogradom, ali i okruženjem, to jest, gradovima u susednim državama, a sve u kontekstu ravnomernog regionalnog razvoja i potencijalnog pridruživanja Srbije Evropskoj Uniji. U svim navedenim procesima, neki gradovi, iako ograničeni finansijskim sredstvima i političkim previranjima, uspevaju da ostvare relativno visok rast i razvoj, koje prati i adekvatan rast kvaliteta života.

Istraživanje ISI FF nudi tri seta podataka: 1) podaci dobijeni anketiranjem građana u četiri pomenuta grada Regiona Šumadije i Zapadne Srbije (N=1200, u proseku 300 anketa po gradu); 2) podaci dobijeni dubinskim intervjuima sa ključnim akterima u istim gradovima (N=60, 15 intervju u svakom gradu); 3) podaci dobijeni dubinskim intervjuima sa predstavnicima nekih od institucija koje se bave regionalnim razvojem (N=20), a koje Zakon prepoznaje kao *subjekte regionalnog razvoja*: Vlada RS, ministarstva, AP Vojvodina, glavni grad, jedinice lokalne samouprave, Agencija za privredne registre, Fond za razvoj, Republička agencija za prostorno planiranje, regionalne razvojne agencije, Nacionalni savet za regionalni razvoj, Nacionalna agencija za regionalni razvoj i regionalni razvojni saveti (prema: Pavlović-Križanić, 2010:14). Naravno, uz sve napore, ne očekuje se da će se ostvariti kontakti sa svim pomenutim subjektima, ali osnovna ciljna grupa jesu ministarstva koja se bave regionalnim razvojem, kao i regionalne razvojne agencije. Iz pomenutog razloga, ovaj deo analize biće dopunjen i analizom sadržaja zvaničnih dokumenata i saopštenja za javnost, koja izdaju državni organi, a koji se tiču regionalnog razvoja, procesa pridruživanja EU, lokalnog ekonomskog razvoja, itd. Pomenuta četiri grada su dobar izvor podataka na osnovu kojih se mogu utvrditi endogeni i egzogeni faktori razvoja, posebno za sociološku analizu bitne mreže saradnje, relacioni kapital i svi "meki elementi" TK.

Kao što je već ranije napomenuto, namera je autora da pokaže na primeru gradova jednog regiona, značaj sociološkog istraživanja ove teme, značaj korišćenja kvalitativnih podataka kao dopune za kvantitativne pokazatelje, itd. Takođe, bitno je ukazati i na metodološka ograničenja u radu, koja potiču kako od nedostatka sekundarnih podataka tako i od nedostatka finansija za prikupljanje primarnih podataka. Uz sva finansijska ograničenja, četiri grada koja su odabrana se u velikoj meri razlikuju među sobom: Kragujevac je administrativno određen kao centar regiona i spada u jedan od većih gradova srednje veličine (prema klasifikaciji u ovom istraživanju) sa burnom istorijom razvoja automobilske industrije; Užice je centar Zapadne Srbije, sa veoma specifičnom konfiguracijom terena, u pograničnom području, sa bogatim istorijskim nasleđem iz perioda socijalizma (SFRJ); Šabac je dobar primer grada koji je u blizini metropolitenskog područja Beograda, sa bogatim kulturno-istorijsko-ekonomskim nasleđem iz bliže i dalje prošlosti i Novi Pazar, jedna multietnična, multikonfesionalna populaciono mlada sredina, karakteristična po sitnom preduzetništvu, ali izolovana i infrastruktorno najslabije opremljena, itd. Očekivanja su autora da upravo pomenute specifičnosti daju dovoljno široko viđenje endogenih i egzogenih faktora razvoja karakteristično za gradove srednje veličine u Srbiji, na eksplorativnom nivou analize koji pruža pouzdaniji oslonac daljih istraživanja specifičnosti pojedinih gradova. Primenjena

sociologija na ovaj način pruža preporuke ne samo za dalja istraživanja već i modifikovanje državnih politika koje podstiču razvoj istih.

Izvori podataka

Na sekundarnim izvorima podataka bi trebalo da se potvrdi nulta hipoteza, to jest da se odredi hijerarhija gradova srednje veličine u Srbiji. Takođe, ovi izvori će biti korišćeni i za proveru specifičnih hipoteza koje se tiču egzogenih faktora koji utiču na razvoj gradova srednje veličine (EG1-EG4) - podaci koji se odnose na prostorni raspored gradova u Srbiji, raspored industrije, putnu infrastrukturu, proces privatizacije, itd. Primarni podaci će biti korišćeni za dopunu metode rangiranja gradova (ankete), tako što će na primeru pomenuta četiri grada biti upoređivani podaci dobijeni iz primarnih i sekundarnih izvora, prema dimenzijama "pametnog" grada (naravno, uz sva ograničenja koja postavlja anketa kao izvor podataka). Na primarnim izvorima podataka će, pored pomenute dopune metode rangiranja, biti analizirane i specifične hipoteze koje se tiču kako egzogenih tako i endogenih faktora razvoja gradova iz perspektive ključnih aktera na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou (dubinski intervjui).

Primarni izvori podataka su sledeći:

1. Anketnim istraživanjem na nivou opšte populacije biće kvantitativno analizirani sledeći podaci u okviru pomenutih dimenzija (oblast stanovništva; oblast ekonomije; oblast kvaliteta života; oblast informisanja, komunikacija i mobilnosti; oblast prirodne sredine; oblast upravljanja) koje dodatno upotpunjuju metodu rangiranja gradova - posebno u smislu analize konzistentnosti podataka dobijenih datom metodom (podaci će biti analizirani pomoću metoda korelacije različitih varijabli u okviru SPSS programa). Na ovaj način će se dobiti i neka vrsta "slike-u-ogledalu", to jest, sa jedne strane, kako se grad pozicionira u hijerarhiji na osnovu analize sekundarnih kvantitativnih podataka, a kako ga vide i doživljavaju sami građani.

2. Naravno, da bi se upotpunila analiza iskorišćenosti teritorijalnog kapitala i diskusija o "pametnosti" gradova u Srbiji, posebno sledećih elemenata - relacioni kapital, mreže saradnje, kooperacija i koordinacija unutar grada i između gradova, biće obavljeni, kao što je već napomenuto, i dubinski intervjui sa ključnim akterima u četiri odabrana grada koji su direktno ili indirektno vezani za lokalni razvoj u gradu, a to su predstavnici: kancelarije za regionalni razvoj; lokalne uprave za ekonomski razvoj, sektor kulture, socijalne politike i životne sredine; turističkog saveza; privredne komore grada; predstavnici institucija kulture (muzej, pozorište, dom kulture...), kao i sa predstavnici NVO koje su aktivne u istraživanim gradovima, ali i neki manji ili srednji preduzetnici. Ovo je najbolji način da se "proceni situacija" na terenu - tako što će mišljenje dati i oni koji odlučuju i oni u čiju korist se odlučuje. Cilj je da se analizom prikupljenih podataka putem intervjua, sublimiraju zajednički endogeni i egzogeni faktori koji utiču na razvoj gradova u Srbiji, ali i svi oni koji su karakteristični za bilo koju od četiri pomenute sredine. Poenta je da se identifikuju svi ti "prikriveni slojevi" prepreka u razvoju gradova i regiona i da se izvuku zaključci i preporuke za dalji razvoj. U okviru identifikacije endogenih i egzogenih faktora, poseban značaj se pridaje sledećim indikatorima: međusobna saradnja aktera tri ključna sektora u gradu - javni, privatni i civilni; stavovi i

vrednosti lokalne sredine; lokalno stanovništvo kao potencijal; strategije lokalne samouprave po pitanju privlačenja investicija i poboljšanja kvaliteta života u lokalnoj zajednici; pitanje odnosa lokalnih, regionalnih i centralnih struktura; pitanje lobiranja lokalnih vlasti za sopstvene interese i što veći udeo u državnom budžetu; stavovi svih ključnih aktera o regionalizaciji, decentralizaciji, procesu pridruživanja EU, itd.

Dubinski intervjui sa ključnim akterima regionalnog razvoja - cilj je isti kao kod dubinskih intervjua sa ključnim akterima lokalnog razvoja, dok je tematika slična, s tim što će se posebna pažnja posvetiti sledećim pitanjima: spremnost lokalnih, regionalnih i centralnih struktura da se izbore sa procesom ravnomernog regionalnog razvoja, kao i stavovi o njihovoj međusobnoj saradnji; pozicija Srbije u okruženju, kao i prednosti i nedostaci ulaska Srbije u EU; mišljenje o spremnosti lokalnih samouprava da odgovore na izazove koje bi pred njih stavila dalja decentralizacija; korisnost postojanja i regionalnog nivoa vlasti, a samim tim i stavovi o regionalizaciji - problemima, prednostima, mogućim "novim" rešenjima i slično. Takođe, kroz analizu dubinskih intervjua sa ključnim akterima regionalnog razvoja, trebalo bi da se dobije bolji uvid u značaj i uticaj egzogenih faktora na razvoj gradova i regiona. U ovom istraživanju pomenuti intervjui će se najviše približiti pogledu "odozgo".

Sekundarni izvori podataka su sledeći:

1. Baze podataka: DevInfo baza Republičkog zavoda za statistiku, Baza podataka Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, Baza podataka Ministarstva rada i socijalne politike, NALED baza direktnih stranih investicija prema tipu investicija u gradovima, itd. Takođe, kao smernice za odabir indikatora, korišćene su i sledeće evropske baze podataka: Urban Audit (local, core), ESPON 1.4.3 project (FUA level), ESPON 1.2.1 project (NUTS 3), Eurostat database (NUTS 3, NUTS 2 or NUTS 0), Eurobarometar, SMESTO, CURE, itd.

2. Izveštaji i relevantne publikacije Nacionalne agencije za regionalni razvoj, Stalne konferencije gradova i opština, Republičkog zavoda za statistiku, Ministarstva pravde i državne uprave, Nacionalne alijanse za lokalni ekonomski razvoj, Instituta za teritorijalni ekonomski razvoj, opštinska dokumenta (statuti, budžeti, strategije i slično), zakoni iz oblasti lokalne samouprave, regionalnog razvoja i teritorijalne organizacije države, evropski strateški dokumenti iz ove oblasti, zvanične izjave i saopštenja za javnost koja daju organi koji se bave lokalnim i regionalnim razvojem, itd.

3. Relevantna istraživanja drugih istraživača na ovu temu.

VI STRUKTURA RADA

Uvodno razmatranje: kratko obrazloženje relevantnosti odabrane teme

1 *Koncept pametnih gradova: teorijsko, kontekstualno i metodološko određenje istraživanja*

1.1. Konceptualna analiza: određenje osnovnih pojmova i teorijskih pristupa

1.2. Kontekst: Društvo Srbije i pretpostavke "pametnih" gradova

1.3. Ciljevi i hipoteze empirijskog istraživanja

1.4. Metodologija: operacionalizacija koncepta "pametnog" grada – kontekstualni indikatori, izvori podataka (uzorci), tehnike prikupljanja podataka

2 *Rangiranje gradova u Srbiji po modelu "pametnih" gradova: rezultati kvantitativne analize sekundarnih izvora podataka*

- 2.1. Razmatranje dobijenih rangova – kombinacija dimenzija (provera nulte hipoteze)
 - 2.2. Razmatranje uticaja egzogenih faktora razvoja – provera specifičnih hipoteza
 - 3 *Endogeni i egzogeni faktori razvoja gradova srednje veličine u Srbiji - studije slučaja*
 - 3.1. Egzogeni faktori razvoja – provera hipoteza o uticaju pojedinih dimenzija iz perspektive ispitivanih aktera
 - 3.2. Endogeni faktori razvoja – provera hipoteza o značaju pojedinih dimenzija iz perspektive ispitivanih aktera
 - 3.3 Identifikovanje endogenih i egzogenih faktora razvoja gradova srednje veličine (provera opšte hipoteze dominantnog uticaja)
- Završna razmatranja: Potencijali i prepreke razvoja srednjih gradova u Srbiji kao "pametnih" gradova.*

VII PRELIMINARNA LITERATURA

- Achaerandio, R. et als. (2012), »WHITE PAPER: Smart Cities Analysis in Spain 2012 — The Smart Journey«, IDC, preuzeto sa: http://www.portalidc.com/resources/white_papers/IDC_Smart_City_Analysis_Spa_in_EN.pdf
- Amin, Ash (2004), »Regions Unbound: Towards a New Politics of Place«, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, Vol. 86, No. 1, Blackwell Publishing.
- Androniceanu, A. and Ivan, M. (2012), »Smart city - a challenge for the development of the cooperation mechanism between european cities«, Proceedings of the eighth Administration and Public Management International Conference.
- Anthopoulos, G. L. and Vakali A. (2012), »Urban planning and smart cities: interrelations and reciprocities«, in: F. Álvarez et al. (eds.): *FIA 2012*, LNCS 7281, pp. 178-189.
- Arsić, M. (2013), »Rezultati i problemi u realizaciji fiskalne konsolidacije i reformi«, *Kvartalni monitor*, br. 32, Fondacija za razvoj ekonomske nauke (FREN), Beograd.
- *Assessing Competitiveness – guide to strategic frameworks*, LED resource guide, preuzeto sa: http://www.citiesalliance.org/sites/citiesalliance.org/files/CA_Docs/resources/led/9.pdf
- Avlijaš, S. i Knežević, I. (2010), »Modeli međuopštinske saradnje u EU i mogući podsticaji za razvoj u Srbiji«, SKGO, Beograd.
- Barca, F. (2009), »Persuing equity through place-based development policies. Rationale and the equity-efficiency issue«, OECD/TDPC Symposium on Regional Policy, Paris.
- Bartik, J.T. (2003), »Local Economic Development Policies«, Upjohn Institute Staff Working Paper, No. 03-91.

- Bartlett, L. (2005), »Smart City: Social Entrepreneurship and Community Engagement in a Rural Regional City«, Australasian Institute for Social Entrepreneurship, Paper presented at the International Conference on Engaging Communities, Brisbane, preuzeto sa: <http://www.engagingcommunities2005.org/abstracts/Bartlet-Leo-final.pdf>
- Basan, M. (2001), »Za obnovu urbane sociologije - jedanaest teza« (prev. Vujović, S.), *Sociologija*, Vol. XLIII, No. 4.
- Begović, B. et al. (2000), *Principi modernog upravljanja lokalnom zajednicom*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Begović, B. et al. (2006), *Lokalni ekonomski razvoj*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Berger-Schmitt, R. (2000), »Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurment«, EU Reporting Working Paper, No.14.
- Božić, Milorad (2002), »Regionalizacija i ekonomski razvoj Balkana«, *Junir*, No. 9.
- Brenner, N. (1998), »Global Cities, Glocal States: Global City Formation and State Territorial Restructuring in Contemporary Europe«, *Review of International Political Economy*, No. 5:1, p.p. 1-37.
- Bristow, G. (2010), »Resilient Regions: Re-‘Place’ing Regional Competitiveness«, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, No. 3, p.p. 153–167.
- Burda, V. i Viploš, Č. (2004), *Makroekonomija: evropski udžbenik*, 3.izdanje, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Camagni, R. (2008), »Towards a concept of territorial capital«, in: Capello et al (eds.), p.p. 33-47, preuzeto sa: http://www.ekf.vsb.cz/projekty/cs/okruhy/weby/esf-0116/databaze-prispevku/clanky_ERSA_2007/987.pdf
- Camagni, R. P. (2008), » Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital «, In: Capello, R., Camagni, R.P., Chizzolini, B., Fratesi, U. (eds.), *Modelling Regional Scenarios for Enlarged Europe - European competitiveness and global strategies*, Springer.
- Capello R., Camagni R. P. (2000), »Beyond Optimal City Size: An Evaluation of Alternative Urban Growth Pattern«, *Urban Studies*, vol. 37, n°9, pp. 1479-1496.
- Capello, R. (2006), *Regional Economics*, Series Routledge Advanced Texts in Economics and Finance, London.
- Cochrane, A. (2008), *Understanding Urban Policy- A Critical Approach*, Blackwell Publishing, Oxford.
- »Creative Zone Innovator (CZI) – Guide« (2011), Conceptual framework and table of indicators, Creative Urban Renewal in NW Europe (CURE) Interreg IV B.
- Cvejić, S. (2011), *Društvena određenost ekonomskih pojava*, ISI FF, Beograd.

- Čaldarović, O. (1985), *Urbana sociologija - socijalna teorija i urbano pitanje*, Globus, Zagreb, str. 193-217.
- Danilović-Grković, G. et al. (2007), "Javno-privatno partnerstvo za naučno-zasnovane inovacije i znanjem vođen ekonomski razvoj u Srbiji", UNDP i DTI, Beograd.
- *DevInfo - baza podataka*, Republički zavod za statistiku, Beograd, link: <http://devinfo.stat.gov.rs/DI6Web/home.aspx>
- Dreier, P. et al. (2007), »Regionalism Old and New«, In: Storm, Elizabeth et al. (eds.) *The urban Politics Reader*, Routledge, London.
- Đorđević, S. (2006), »Status, nadležnosti i politička organizacija gradova«, u: Damjanović, D. i Milenković, D. (ur.), *U susret novom statusu gradova u Srbiji - realnost i potrebe*, PALGO centar, Beograd.
- Enggong L. and Whitworth B. (2012), »Investigating personal and community factors in E-government: A citizen's perspective«, *PACIS Proceedings*, Paper 110, preuzeto sa: <http://aisel.aisnet.org/pacis2012/110/>
- *ESPON 1.1.1*, 1st Interim Report, Nordregio, 2002.
- *ESPON 1.4.1* (2005), »Small and Medium-sized Towns (SMESTO)«, ESPON 2006 Programme - Interim Report, Vienna.
- *ESPON project 1.4.3*. (2006), »Study on Urban Functions«, First Interim Report.
- European Commission, »Report of the Public Consultation on the Smart Cities and Communities Initiative« (2011), Public consultation report.
- Giffinger, R. (2007), »Smart cities: Ranking of European medium-sized cities«, Final report, Centre of Regional Science, Vienna University of Technology.
- Giffinger, R. (2009), »Territorial Capital Of Serbia- Internal vs International Impact«, In: *Regional Development, Spatial Planing and Strategic Governance*, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planing of Serbia, Belgrade.
- Giffinger, R. and Haindlmaier, G. (2010), »Smart Cities Ranking: An Effective Instrument for the Positioning of Cities?«, *Architecture, City and Environment*, No 12, p.p. 7-25.
- Giffinger, R. et al, » Foreign Direct Investments, Locational Potentials and Competitiveness in Metropolitan Regions in Europe«, preuzeto sa: http://publik.tuwien.ac.at/files/pub-ar_7057.pdf
- Giffinger, R. et al, »City-ranking of European Medium-Sized Cities«, preuzeto sa: http://www.smart-cities.eu/download/city_ranking_final.pdf
- Giffinger, R. (2009), »Territorial Capital: Its Meaning for Urban and regional Development«, Paper presented at *International Conference on Regional*

Development, Spatial Planning and Strategic Governance, Institute of Architecture and Planning and Spatial Planning of Serbia, Belgrade, p.p. 67-82.

- Gil-García, J. R. and Pardo, T. A. (2005), »E-government success factors: mapping practical tools to theoretical foundations«, *Government Information Quarterly*, No. 22, p.p. 187 – 216.
- Goldsmith, M. (2001), »Urban Governance«, in: Paddison, R. (ed.), *Handbook of Urban Studies*, SAGE Publications, p.p. 325-335.
- Guth, M. (2005), »Innovation, social inclusion and coherent regional development: a new diamond for a socially inclusive innovation policy in regions«, *European Planning Studies*, Vol. 13, No. 2.
- Haferkamp, H. and Smelser, N.J. (1991), *Social Change and Modernity*, University of California Press, Berkeley, preuzeto sa: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft6000078s/>
- Harvi, D. (2005), »Od menadžerstva ka preduzetništvu: transformacija gradske uprave u poznom kapitalizmu«, u: Petrović, M. i Vujović, S. (ur.) *Urbana sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Hočevar, Marjan (2005), »Koncept umrežavanja gradova«, *Sociologija sela*, Vol. 43, No 169 (3), str. 691-721.
- Hodgkinson, S. (2011), "Is your city smart enough?", Ovum, CISCO.
- Horlings, I. and Padt, F. (2011), »Leadership for sustainable regional development in rural areas: bridging personal and institutional aspects«, *Sustainable Development*, Wiley Online Library.
- »Hot spots: Benchmarking global city competitiveness« (2012), *The Economist*, A report from The Economist Intelligence Unit, preuzeto sa: <http://www.managementthinking.eiu.com/sites/default/files/downloads/Hot%20Spots.pdf>
- Ignjatović, S. (2011), *Socijalni kapital: od akademskih rasprava do javne politike*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- *Izbori - za Narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije, za predsednika Republike Srbije* (2012), Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Kazepov, Y.(2005): »Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Social Cohesion«, In: Kazepov, Yuri (ed.), *Cities of Europe*, Blackwell Publishing, p.p. 3-42.
- Knjiga 1 (2013), *Nacionalna pripadnost - podaci po opštinama i gradovima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.

- Knjiga 2 (2013), *Starost i pol - podaci po naseljima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Knjiga 22 (2013), *Broj i površina stambenih jedinica - podaci po naseljima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Knjiga 23 (2013), *Stanovi za stalno stanovanje prema broju prostorija i površini - podaci po opštinama i gradovima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Knjiga 3 (2013), *Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost - podaci po opštinama i gradovima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Knjiga 4 (2013), *Verospovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost - podaci po naseljima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Knjiga 6 (2013), *Fertilitet ženskog stanovništva - podaci po opštinama i gradovima*, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Komšić, J. (2007), *Principi evropskog regionalizma*, Philia, Novi Sad.
- Lacour, C. and Puissant, S. (2008), »Medium-sized cities and the dynamics of creative services«, *GREThA UMR CNRS 5113, Cahiers du GREThA n° 08*
- Landri, Č. (2007), »London kao kreativni grad«, u: Hartli, Dž. (ur.), *Kreativne industrije*, CLIO, Beograd, str. 350-364.
- Lefebvre, H. (2003), »The Urban Revolution«, *Canadian Journal of Sociology*, preuzeto sa: <http://www.cjsonline.ca/reviews/urbanrev.html>
- Lefevr, A. (1980), »Teorija prostora«, *Treći program Radio Beograda*, br. 45, II, str. 557-651.
- Lombardi, P. (2011), »An analytic network model for smart cities«, *Proceedings of the International Symposium on the Analytic Hierarchy Process*.
- Lombardi, P. et al. (2011), »An advanced triple-helix network model for smart cities performance«, *Research Memorandum 2011-45*, Faculty of Economics and Business Administration, preuzeto sa: <ftp://zappa.ubvu.vu.nl/20110045.pdf>
- Lovering, J. (1999), »Theory led by policy: the inadequacies of the 'new regionalism' (illustrated from the Case of Wales)«, Paper presented at the *Economic Geography Research Group Seminar*, Joint Editors and Blackwell Publishers Ltd.
- MacLeod, G. (1999), »Place, Politics and 'Scale Dependence': Exploring the Structuration of Euro- Regionalism«, *European Urban and Regional Studies*, Vol. 6, No 231, SAGE Publications, London.

- MacLeod, G. (2001), »New Regionalism Reconsidered. Globalization and the Remaking of Political Economic space«, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25, No 4, Blackwell Publishers, Oxford.
- Maleković, S. i dr. (2011), »Decentralisation and Regional Policy in Croatia: The Impact of Accession and the Prospect of Territorial Reorganisation«, *LSEE Papers on Decentralisation and Regional Policy*, RP No 5.
- Marsden, Greg et als. (2010), »How do cities approach policy innovation and policy learning? A study of 30 policies in Northern Europe and North America«, Earlier Faculty Research, University of California Transportation Center, UC Berkeley.
- Mayer, M. (1995), »Urban Governance and the Post- fordistic City«, In: Healey, P. et al. (eds.) *Managing the Cities: New Urban Context*, John Willey & Sons, New York.
- Mijačić, D. (2011), *Analiza stanja poslovne infrastrukture u Republici Srbiji*, NARR, Inter.
- Milenković, D. (2006), »Položaj i nadležnosti grada u sistemu lokalne samouprave«, u: Damjanović, D. i Milenković, D. (ur.), *U susret novom statusu gradova u Srbiji- realnost i potrebe*, PALGO centar, Beograd.
- Mijačić, D. (2012), »Decenija LER-a u Srbiji: šta su pouke za budućnost«, Inter.
- Miletić, R. i dr. (2009), »Industrijski gradovi u tranziciji – problemska područja«, *Glasnik srpskog geografskog društva*, Vol. 3, No. 3.
- Miletić, Radmila i dr. (2009), »Pristup nerazvijenim područjima u regionalnom razvoju Srbije«, u: *Zbornik radova* Geografskog instituta "Jovan Cvijić", SANU, Knjiga 59, Broj 2, str.149-171.
- Milošević, Božo (2002), »Građanski identitet na Balkanu: između globalizacije i regionalizma«, *Junir*, No. 9.
- Mlinar, Z. (1992), »Individuation and Globalization: The Transformation of Territorial Social Organization «, In: Mlinar, Zdravko (ed.), *Globalization and Territorial Identities*, Ashgate Publishing Company, p.p. 15-34.
- Molnar, D. (2013), »Činjenice o regionalnim razlikama u Srbiji«, *Kvartalni monitor*, br. 32, Fondacija za razvoj ekonomske nauke (FREN), Beograd.
- Monastiriotis, V. (2011), »Decentralisation and Inter-Municipal Competition: Evidence from Serbia«, *LSEE Papers on Decentralisation and Regional Policy*, RP No 1.
- Monastiriotis, V. and Petrakos, G. (2009), »Local Sustainable Development and Spatial Cohesion in the Post- transition Balkans: Policy Issues and Some Theory«, In: *Regional Development, Spatial Planing and Strategic Governance*, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planing of Serbia, Belgrade, p.p. 1-20.

- Nam, T. and Pardo, T. A. (2011), »Conceptualizing Smart City With Dimensions of Technology, People, and Institutions«, *The Proceedings of the 12th Annual International Conference on Digital Government Research*, preuzeto sa: http://www.ctg.albany.edu/publications/journals/dgo_2011_smartcity/dgo_2011_smartcity.pdf
- OECD, »Podsticanje socijalnog preduzetništva i osnivanja socijalnih preduzeća u Republici Srbiji«, Izveštaj za RS 2012.
- O'Konor, Dž. (2007), »Gradovi, kultura i 'tranzicione ekonomije': razvijanje kulturnih industrija u Sankt Peterburgu«, u: Hartli, Dž. (ur.), *Kreativne industrije*, CLIO, Beograd, str. 365-383.
- *Opštine i regioni u Republici Srbiji 2012* (2012), Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Paasi, A. (2010), »Commentary – regions are social constructs, but who or what 'constructs' them? Agency in question«, *Environment and Planning A*, volume 42, pages 2296-2301.
- Pavlović-Križanić, T. (2010), »Međuopštinska saradnja u Srbiji: mogućnosti i izazovi«, Projekat Institucionalna podrška SKGO, Beograd.
- Perkmann, M. (2003), »Cross-Border Region in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-Operation«, *European Urban and Regional Studies*, Vol. 10, No 153, SAGE Publications, London.
- Petovar, K. (2006), »O kriterijumima definicije grada«, u: Damjanović, D. i Milenković, D. (ur.), *U susret novom statusu gradova u Srbiji- realnost i potrebe*, PALGO centar, Beograd.
- Petrović, D. (2008), *U međumrežju: Internet i novi obrasci društvenosti*, Saobraćajni fakultet Univerziteta, Filozofski fakultet Univerziteta, Beograd.
- Petrović, M. (2008), »Savremeni koncepti razvoja grada: preduzetnički i postmoderni«, u: Sreten Petrović (ur.), *Društvo rizika- promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, ISI FF, Beograd.
- Petrović, M. (2009), *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*, ISI FF, Beograd.
- Petrović, M. (2010), »O izazovima lokalnog regionalnog razvoja«, *Sociologija*, Vol.52, No. 2, p.p. 211-215.
- Petrović, M. (2012), »Pretpostavke novog modela upravljanja okruženjem u Srbiji«, *Sociologija*, Vol. LIV, No 1.
- Petrović, M. i Vukelić, J. (2013), »Uključivanje civilnog sektora u upravljanje okruženjem«, u: Petrović, M. i Vukelić, J. (pr.), *Zaštita životne sredine u Pančevu i Boru: izazovi participativnog pristupa upravljanja okruženjem*, ISI FF, Beograd.
- Porter, M. (2007), »Lokalni klasteri u globalnoj ekonomiji«, u: Hartli, Dž. (ur.), *Kreativne industrije*, CLIO, Beograd, str. 384-395.

- Putnam, D. R. (1995), »Bowling Alone: America's Declining Social Capital«, *Journal of Democracy*, 6:1, 65-78, preuzeto sa: <http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/bowling.html>
- Pušić, Lj. (2007), »Urbana politika«, u: *Sociološki rečnik*, Mimica, A. i Bogdanović, M. (pr.), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Randelović, S. (2013), »Reforma poreza na dohodak građana u Srbiji: efikasnost i pravičnost vs. politička ekonomija«, *Kvartalni monitor*, br. 32, Fondacija za razvoj ekonomske nauke (FREN), Beograd.
- Ray, C. (1999), »Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity«, *Journal of Rural Studies*, Vol. 15, No. 3, pp. 257—267.
- Rizzi, P. and Pianta, R. (2011), »Social capital and regional development in Europe: a close examination«, preuzeto sa: <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa11/e110830aFinal00722.pdf>
- Scott, W. James (2007), »Smarth Growth as Urban Reform: A Pragmatic 'Recoding' of the New Regionalism«, *Urban Studies*, SAGE Publications, Vol. 44, No 15.
- Shapiro, J. M. (2005), »Smart Cities: quality of life, productivity, and the growth effects of human capital«, Working Paper 11615, NBER working paper series, Cambridge.
- Shucksmith, M. (2000), »Endogenous development, social capital and social inclusion: perspectives from leader in the UK«, *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, No 2.
- Spasić, I. and Birešev, A. (2012), »The State as the Great Classifier«, In: Cvetičanin, P. and Birešev, A. (eds.), *Social and cultural capital in Western Balkan societies*, Sven, Niš.
- *Statistički kalendar Republike Srbije* (2012), Republički zavod za statistiku, Beograd.
- *Statistika otpada i upravljanje otpadom u Republici Srbiji* (2012), Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Stimson, R.J. and Stough, R.R. (2008), »Changing Approaches to Regional Economic Development: Focusing on Endogenous Factors«, *Financial Development and Regional Economies*, 13-14 March, Buenos Aires, Argentina.
- Stim, I. (2012), »Regionalization of Local Self-government: A Surviving Strategy for German Communities in the light of Europeanization and Globalization?«, Halduskultuur-Administrative Cultural Annual Conference "Local Governance, Decentralization and Participation: Meta-Governance Perspectives", Tallinn, preuzeto sa: <http://hum.ttu.ee/failid/HKAC2012/Stim.pdf>
- Stojilović, M. (2011), »Analiza pravnog okvira i stanja u kulturi na lokalnom nivou i predlog mera za promene«, SKGO, Beograd.

- Stojkov, B. (2006), »Status grada, decentralizacija i policentričnost Srbije«, u: Damjanović, D. i Milenković, D. (ur.), *U susret novom statusu gradova u Srbiji- realnost i potrebe*, PALGO centar, Beograd.
- Stoker, G. (2005), »Teorija režima i urbana politika«, u: Petrović, M. i Vujović, S. (ur.) *Urbana sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- *Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine*, Službeni glasnik RS, br. 55/05 i 71/05 – ispravka.
- Swyngeduw, E. (1997), »Neither Global Nor Local, Globalization and Politics of Scale«, In: Cox, K. (ed.), *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*, Guilford Press, New York, p.p. 137-166.
- Swyngedow, E. (2004), »Globalisation or 'glocalisation'? Networks, Territories and Rescaling«, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, No. 1, pp. 25-48.
- Šećerov, V. i Nevenić, M. (2009), »Model funkcionalnih urbanih područja u Srbiji danas«, u : *Regionalni razvoj, prostorno planiranje i strateško upravljanje*, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd.
- Šoe, F. (1978), *Urbanizam, utopija i stvarnost*, Građevinska knjiga, Beograd.
- Todorčić, V. (2007), »Ustavni okvir za decentralizaciju- pretpostavke i mogućnosti«, u: Damjanović, D. i Milenković, D. (ur.), *U susret novom statusu gradova u Srbiji- realnost i potrebe*, PALGO centar, Beograd.
- Tošić, D. i Maksin- Mičić, M. (2009), »Functional Urban Regions as an Instrument for Balanced Development of the Republic of Serbia«, In: *Regional Development, Spatial Planing and Strategic Governance*, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planing of Serbia, Belgrade, p.p. 155-178.
- Trej, Džina (2007), »Kreativni gradovi«, u: Hartli, Dž. (ur.), *Kreativne industrije*, CLIO, Beograd, str. 333-349.
- Tripković, M. (2002), »Regionalizacija i multikulturalnost u sociološkoj perspektivi«, *Sociološki pregled*, Vol. 36, No. 1-2, p.p. 5-16.
- Tripković, M. (2007), »Regionalizacija«, u: Mimica, A. I Bogdanović, M. (ur.), *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Ulf, M. and Axelsson, K. (2008), »Managing E-government projects – a comparative Case study of two inter-organizational E-service development initiatives«, ECIS 2008 Proceedings, preuzeto sa: <http://is2.lse.ac.uk/asp/aspecis/20080149.pdf>
- *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji - domaćinstva, pojedinci, preduzeća* (2012), Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2012. godinu, preuzeto sa: <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/Uredba%20%20o%20utvrdji>

[vanju%20jedinstvene%20liste%20razvijenosti%20%20regiona%20za%202012%20%20godinu%20lat.pdf](http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/UREDBA%20O%20METODOLOGIJI%20lat.pdf)

- Uredba o utvrđivanju metodologije za izračunavanje stepena razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave, "Sl. glasnik RS", br. 42/2010, preuzeto sa: <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/UREDBA%20O%20METODOLOGIJI%20lat.pdf>
- Vacić, Z.; Mijatović, B.; Simić, A. i Radović, Z. (2003), *Regionalizacija Srbije*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Van Assche, J. and Reynaert, H. (2009) »Harnessing knowledge through urban indicators: measuring quality of life in flemish cities«, Paper presented at *City Futures in a Globalizing World : international conference on Globalism and Urban Change*, Madrid.
- Vasiljević, D. (2006), »Mogući elementi za utvrđivanje statusa grada kao oblika jedinice lokalne samouprave«, u: Damjanović, D. i Milenković, D. (ur.), *U susret novom statusu gradova u Srbiji- realnost i potrebe*, PALGO centar, Beograd.
- Vasiljević, D. (2012), *Lokalni ekonomski razvoj - zašto su jedne opštine dobitnici, a druge gubitnici tranzicije*, Palgo centar, Beograd.
- Vujošević, M. et. al (2010), *Postsocijalistička tranzicija u Srbiji i teritorijalni kapital Srbije: stanje, neki budući izgledi i predvidljivi scenariji*, posebna izdanja 62, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd.
- Vujošević, M. i Petovar, K. (2006), »Javni interes i strategije aktera u urbanističkom i prostornom planiranju«, *Sociologija*, Vol. XLVIII, No 4.
- Vujović, S. (2004), »Akteri urbanih promena u Srbiji«, u: Anđelka Milić (ur.), *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa- svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, ISI FF, Beograd.
- Vukelić, J. i Petrović, I. (2013), »Socijalni kapital kao osnova kolektivnog delovanja«, u: Petrović, M. i Vukelić, J. (pr.), *Zaštita životne sredine u Pančevu i Boru: izazovi participativnog pristupa upravljanja okruženjem*, ISI FF, Beograd.
- Wolfram, M. (2012), »Deconstructing smart cities: an intertextual reading of concepts and practices for integrated urban and ict development«, in: Schrenk, M. et als. (eds.), *Proceedings REAL CORP 2012 Tagungsband: Re-mixing the city – towards sustainability and resilience?*, preuzeto sa: http://www.corp.at/archive/CORP2012_192.pdf
- Woolcock, M. and Narayan, D. (2000), »Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy«, *The World Bank Research Observer*, Vol. 5, No. 2, pp. 225-249.
- *Zakon o inovacionoj delatnosti*, Službeni glasnik RS, br. 110/2005 i 18/2010.
- *Zakon o regionalnom razvoju*, Službeni Glasnik RS, br. 51/2009 i 30/2010.

- Žikić, M. i Mak, D. (2012), »Analiza efekata različitih institucionalnih oblika za sprovođenje nadležnosti u oblasti lokalnog ekonomskog razvoja«, Projekat *Institucionalna podrška SKGO*, Beograd.

DODATAK:

Tabela 4: Preliminarna lista indikatora (na nivou opštine - 2011/2012. god.) koji će biti korišćeni prilikom rangiranja gradova:

OBLAST (DIMENZIJA) KOJOJ INDIKATOR PRIPADA	Klasa (faktor)	Indikator (i populacija koja se posmatra na nivou grada)	Jedinica mere	Izvor podataka u Srbiji i nivo na kome se posmatra indikator
STANOVNIŠTVO	Migracije	Doseljeni	Broj (ukupno)	RZS - Unutrašnje migracije, opštinski nivo
STANOVNIŠTVO	Migracije	Odseljeni	Broj (ukupno)	RZS - Unutrašnje migracije, opštinski nivo
STANOVNIŠTVO	Vitalni događaji	Stanovništvo - broj stanovnika	Broj (ukupno)	RZS - Vitalna statistika, opštinski nivo
STANOVNIŠTVO	Vitalni događaji	Očekivano trajanje života pri rođenju	Prosek godina	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Vitalni događaji	Stopa živorođenih	Stopa	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Vitalni događaji	Stopa prirodnog priraštaja	Stopa	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Vitalni događaji	Prirodni priraštaj	Broj	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Vitalni događaji	Stopa smrtnosti odojčadi (Umrli na 1000 živorođenih ukupno)	Stopa	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Stanovništvo	Gustina naseljenosti	Stanovnika po km2	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Stanovništvo	Indeks starenja	Indeks	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Stanovništvo	Prosečna starost	Godina	RZS - Vitalna statistika
STANOVNIŠTVO	Stanovništvo	Radni kontingent stanovništva (15-64 godina)	Broj	RZS - Vitalna statistika
EKONOMIJA	Zaposlenost	Zaposleni u odnosu na broj stanovnika	Procenat	RZS - Statistika zaposlenosti i zarada
EKONOMIJA	Zaposlenost	Prosečne zarade bez poreza i doprinosa	RSD	RZS - Statistika zaposlenosti i zarada

EKONOMIJA	Fleksibilnost tržišta rada	Stopa nezaposlenosti	Procenat	SIEPA
EKONOMIJA	Nezaposlenost	Registrovani nezaposleni na 1000 stanovnika	Broj na 1000 stanovnika	Nacionalna služba za zapošljavanje
EKONOMIJA	Nezaposlenost	Učešće nezaposlenih po starosnim grupama i polu u ukupnom broju nezaposlenih	Procenat (15-29 god, 30-54 godina, 55 i više godina)	Nacionalna služba za zapošljavanje
EKONOMIJA	Privreda	Aktivna privredna društva	Broj (ukupno)	Agencija za privredne registre - Registar privrednih subjekata
EKONOMIJA	Privreda	Aktivni preduzetnici	Broj (ukupno)	Agencija za privredne registre - Registar privrednih subjekata
EKONOMIJA	Privreda	Novoosnovani preduzetnici	Broj (ukupno)	Agencija za privredne registre - Registar privrednih subjekata DevInfo Ovo bi u Gifingerovoj šemi bilo najpribližnije Indikatoru inovativnih aktivnosti
EKONOMIJA	Privreda	Industrijske zone i njihova opremljenost	Broj (ukupno)	Inter i ARRA - Analiza poslovne infrastrukture u RS Ovo bi u Gifingerovoj šemi bilo najpribližnije Indikatoru inovativnih aktivnosti
EKONOMIJA	Direktne strane investicije	Brownfield investicije	Broj (ukupno)	NALED
EKONOMIJA	Direktne strane investicije	Greenfield investicije	Broj (ukupno)	NALED
EKONOMIJA	Direktne strane investicije	Privatizacije	Broj (ukupno)	NALED
EKONOMIJA	Direktne strane investicije	Akvizicije	Broj (ukupno)	NALED
EKONOMIJA	Privreda	Brisana/ugašena privredna društva	Broj (ukupno)	Agencija za privredne registre - Registar privrednih subjekata
EKONOMIJA	Privreda	Brisani/ugašeni preduzetnici	Broj (ukupno)	Agencija za privredne registre - Registar privrednih subjekata
EKONOMIJA	Privreda	Podsticaji regionalnog razvoja	RSD	Agencija za privredne registre - Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

KVALITET ŽIVOTA	Bezbedno materinstvo	Obuhvat žena u toku prvog trimestra trudnoće savremenom zdravstvenom zaštitom	Procenat	Institut za javno zdravlje Srbije - rad zdravstvenih ustanova
KVALITET ŽIVOTA	Bezbedno materinstvo	Obuhvat trudnica patронаžnim posetama	Broj	Institut za javno zdravlje Srbije - rad zdravstvenih ustanova
KVALITET ŽIVOTA	Bezbedno materinstvo	Stopa maloletničkih porođaja	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - baza porođaja
KVALITET ŽIVOTA	Zdravstvena zaštita	Broj lekara na 1000 stanovnika	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - zdravstveni resursi i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Zdravstvena zaštita	Broj lekara na 1000 stanovnika - zdravstvena zaštita dece	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - zdravstveni resursi i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Zdravstvena zaštita	Broj lekara na 1000 stanovnika - zdravstvena zaštita žena	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - zdravstveni resursi i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Zdravstvena zaštita	Broj lekara na 1000 stanovnika - zdravstvena zaštita odraslog stanovništva	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - zdravstveni resursi i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Zdravstvena zaštita	Broj lekara na 1000 stanovnika - zdravstvena zaštita školske dece i omladine	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - zdravstveni resursi i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Zdravstvena zaštita	Broj stomatologa na 1000 stanovnika - stomatološka zaštita dece, školske dece i omladine	Stopa	Institut za javno zdravlje Srbije - zdravstveni resursi i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Smrtnost dece	Stopa perinatalne smrtnosti	Stopa	RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Tuberkuloza	Incidencija tuberkuloze	Broj na 100,000 stanovnika	Institut za javno zdravlje Srbije - epidemiologija i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Osnovno obrazovanje	Obuhvat dece osnovnim obrazovanjem	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Osnovno obrazovanje	Stopa završavanja osnovne škole	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Osnovno obrazovanje	Stopa odustajanja od školovanja u osnovnom obrazovanju	Stopa	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Predškolsko obrazovanje	Obuhvat dece pripremnim predškolskim programom	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja

KVALITET ŽIVOTA	Predškolsko obrazovanje	Obuhvat dece uzrasta 0-3 godine predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Predškolsko obrazovanje	Obuhvat dece uzrasta od 3 godine do polaska u PPP predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Predškolsko obrazovanje	Predškolsko obrazovanje - objekti	Broj	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Predškolsko obrazovanje	Predškolsko obrazovanje - ustanove	Broj	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Predškolsko obrazovanje	Troškovi predškolskog vaspitanja i obrazovanja	RSD	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Srednje obrazovanje	Obuhvat dece srednjim obrazovanjem	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Srednje obrazovanje	Srednje škole	Broj	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Srednje obrazovanje	Stopa završavanja srednje škole	Procenat	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Srednje obrazovanje	Stopa odustajanja od školovanja u srednjem obrazovanju	Stopa	RZS - Statistika obrazovanja
KVALITET ŽIVOTA	Pismenost	Učešće nepismenih u ukupnom stanovništvu starosti 10 i više godina	Procenat	RZS - Popis stanovništva
KVALITET ŽIVOTA	Školska sprema	Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi	Broj (nepoznato, nepotpuno, osnovno, srednje, bez školske spreme, više, visoko - u svim kategorijama i za M i za Ž).	RZS - Popis stanovništva
KVALITET ŽIVOTA	Maloletni učinioci krivičnih dela	Maloletni učinioci krivičnih dela (14-17 godina) kojima su izrečene krivične sankcije, prema mestu izvršenja	Broj	RZS - Statistika pravosuđa
KVALITET ŽIVOTA	Punoletni učinioci krivičnih dela	Pravosnažno osuđena punoletna lica za krađu, prema mestu izvršenja krivičnog dela	Broj	RZS - Statistika pravosuđa
KVALITET ŽIVOTA	Punoletni učinioci krivičnih dela	Pravosnažno osuđena punoletna lica prema mestu izvršenja	Broj (18-29 godina, 30 i više godina)	RZS - Statistika pravosuđa

KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Broj korisnika dečijeg dodatka (0-17 godina)	Broj	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Broj korisnika novčane socijalne pomoći	Broj	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Odnos između broja stanovnika u opštini i stručnih radnika Centra za socijalni rad	Broj	Republički zavod za socijalnu zaštitu i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika dečijeg dodatka u populaciji dece u opštini	Procenat	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika novčane socijalne pomoći u populaciji opštine	Procenat	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika osnovnog dodatka za negu i pomoć u populaciji opštine	Procenat (ukupno 0-17 godina, ukupno 18-64 godina, ukupno 65+ godina)	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika socijalne zaštite u populaciji opštine	Procenat	Republički zavod za socijalnu zaštitu i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika uvećanog dečijeg dodatka u populaciji dece u opštini	Procenat	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika uvećanog dodatka za negu i pomoć u populaciji opštine	Procenat	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Dostupnost	Udeo korisnika usluga socijalne zaštite (u nadležnosti lokalne samouprave) upućenih od strane CSR u odnosu na ukupan broj stanovnika opštine	Procenat	Republički zavod za socijalnu zaštitu i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Efikasnost	Odnos između broja korisnika socijalne zaštite i stručnih radnika Centra za socijalni rad	Broj	Republički zavod za socijalnu zaštitu

KVALITET ŽIVOTA	Zaštita dece	Broj dece žrtava trgovine ljudima	Broj Ukupno	Republički zavod za socijalnu zaštitu
KVALITET ŽIVOTA	Zaštita dece	Stopa dece u sukobu sa zakonom	Na 1000 dece od 6-17 godina	Republički zavod za socijalnu zaštitu i RZS - Vitalna statistika
KVALITET ŽIVOTA	Nasilje u porodici	Broj dece žrtava porodičnog nasilja	Broj	Republički zavod za socijalnu zaštitu
KVALITET ŽIVOTA	Nasilje u porodici	Broj žena žrtava porodičnog nasilja	Broj	Republički zavod za socijalnu zaštitu
KVALITET ŽIVOTA	Nasilje u porodici	Broj porodica u kojima je evidentirano porodično nasilje	Broj	Republički zavod za socijalnu zaštitu
KVALITET ŽIVOTA	Zaštita	Broj žrtava trgovine ljudima	Broj	Republički zavod za socijalnu zaštitu
UPRAVLANJE	Usluge smeštaja - socijalna zaštita	Broj korisnika državnih domova za smeštaj starih, starijih od 65 godina	Broj	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike
UPRAVLANJE	Usluge smeštaja - socijalna zaštita	Stopa dece koja koriste usluge smeštaja	Broj na 1000 dece	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
UPRAVLANJE	Usluge smeštaja - socijalna zaštita	Stopa dece u rezidencijalnim ustanovama	Broj na 1000 dece	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
UPRAVLANJE	Usluge smeštaja - socijalna zaštita	Stopa dece u hraniteljskim porodicama	Broj na 1000 dece	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
UPRAVLANJE	Usluge smeštaja - socijalna zaštita	Udeo korisnika državnih domova za smeštaj starih, starijih od 65 godina u ukupnom broju starijih od 65 godina u opštini	Procenat	Informacioni sistem Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i RZS - Vitalna statistika
UPRAVLANJE	Učešće građana u upravljanju	Broj predstavnika grada po stanovniku	Procenat (izračunat iz odnosa broja stanovnika i broja odbornika grada/opštine)	RZS - opštinska statistika
UPRAVLANJE	Učešće građana u upravljanju	Procenat izlaznosti glasača na izbore	Procenat	RZS - izborna statistika

UPRAVLANJE	Javni rashodi	Rashodi za zdravstvenu zaštitu korisnika budžetskih sredstava po stanovniku	RSD	RZS - Nacionalni računi
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Rashodi za obrazovanje korisnika budžetskih sredstava po stanovniku	RSD	RZS - Nacionalni računi
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Rashodi za socijalnu zaštitu korisnika budžetskih sredstava po stanovniku	RSD	RZS - Nacionalni računi
UPRAVLANJE	Javni prihodi	Prihodi i primanja budžeta lokalne samouprave po stanovniku	RSD	Ministarstvo finansija i privrede - Uprava za trezor
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Rashodi i izdaci budžeta lokalne samouprave po stanovniku	RSD	Ministarstvo finansija i privrede - Uprava za trezor
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Rashodi korisnika budžetskih sredstava po stanovniku	RSD	RZS - Nacionalni računi
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Učešće rashoda za zdravstvenu zaštitu u ukupnim rashodima korisnika budžetskih sredstava	Procenat	RZS - Nacionalni računi
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Učešće rashoda za obrazovanje u ukupnim rashodima korisnika budžetskih sredstava	Procenat	RZS - Nacionalni računi
UPRAVLANJE	Javni rashodi	Učešće rashoda za socijalnu zaštitu u ukupnim rashodima korisnika budžetskih sredstava	Procenat	RZS - Nacionalni računi
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Telefonija	Telefonske linije	Broj na 100 stanovnika	RZS - Saobraćaj i telekomunikacije
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Internet	Kompjuterska pismenost	Broj - kompjuterski pismeno stanovništvo, muškarci	RZS - Kompjuterska pismenost
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Internet	Kompjuterska pismenost	Broj - kompjuterski pismeno stanovništvo, žene	RZS - Kompjuterska pismenost
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Internet	Kompjuterska pismenost	Broj - lica koja delimično poznaju rad na računaru, žene	RZS - Kompjuterska pismenost

INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Internet	Kompjuterska pismenost	Broj - lica koja delimično poznaju rad na računaru, muškarci	RZS - Kompjuterska pismenost
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Internet	Kompjuterska pismenost	Broj - kompjuterski nepismena lica, žene	RZS - Kompjuterska pismenost
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Internet	Kompjuterska pismenost	Broj - kompjuterski nepismena lica, muškarci	RZS - Kompjuterska pismenost
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Putevi	Dužina puteva	Ukupno (km)	RZS - Saobraćaj i telekomunikacije
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Putevi	Dužina puteva	Savremeni kolovoz (km)	RZS - Saobraćaj i telekomunikacije
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Saobraćaj	Broj registrovanih putničkih automobila na 100 stanovnika	Broj (izveden indikator iz ukupnog broja registrovanih putničkih automobila)	RZS - opštinska statistika
INFORMISANJE, KOMUNIKACIJE I MOBILNOST	Saobraćaj	Broj registrovanih motocikala na 100 stanovnika	Broj (izveden indikator iz ukupnog broja registrovanih motocikala)	RZS - opštinska statistika
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Domaćinstva priključena na kanalizacionu mrežu	Broj	RZS - Statistika životne sredine
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Domaćinstva priključena na vodovodnu mrežu	Broj	RZS - opštinska statistika
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Dužina kanalizacione mreže	km	RZS - Statistika životne sredine
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Ispuštene otpadne vode	Ukupno (hiljade m ³)	RZS - opštinska statistika
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Prečišćene otpadne vode	Ukupno (hiljade m ³)	RZS - opštinska statistika
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Zahvaćena voda	Ukupno (hiljade m ³)	RZS - opštinska statistika
PRIRODNA SREDINA	Zaštita životne sredine	Isporučena voda za piće	Ukupno (hiljade m ³)	RZS - opštinska statistika
PRIRODNA SREDINA	Prirodni resursi	Proporcija teritorije pod šumom	Procenat	RZS - Statistika šumarstva
PRIRODNA SREDINA	Prirodni resursi	Teritorija pod šumom	ha	RZS - Statistika šumarstva
PRIRODNA SREDINA	Snabdevanje vodom	Dužina vodovodne mreže	km	RZS - Statistika životne sredine

PRIRODNA SREDINA	Stanovanje	Broj naselja	Broj	RZS - Teritorijalni registar
PRIRODNA SREDINA	Stanovanje	Izgrađeni stanovi na 1000 stanovnika	Broj	RZS - Statistika građevinarstva
PRIRODNA SREDINA	Stanovanje	Površina	km2	Republički geodetski zavod
PRIRODNA SREDINA	Zagađenje	Umrli od bolesti sistema za disanje	Broj	RZS - opštinska statistika

**Наставно-научном већу
Универзитета у Београду – Филозофског факултета**

**Реферат о квалификованости кандидата
и подобности предложене теме за докторску дисертацију**

Изазови развоја „паметних“ градова у Србији

кандидаткиња Марије Тодоровић

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Дипломирани социолог Марија Тодоровић (Крагујевац, 1981) уписала је основне студије социологије на Филозофском факултету у Београду 2005. године. Дипломирала је у року (2010) са општим успехом 8,79, а одбранила је дипломски рад на тему "Развојне стратегије локалне самоуправе - студија случаја Инђије" са оценом 10. Исте године (2010), уписала је докторске студије на Одељењу за социологију Филозофског факултета, на којима је све испите до сада положила са оценом 10,00. У току 2011-2012. године радила је као дипломирани социолог-стручни сарадник у Заводу за проучавање села у Београду, где је учествовала у међународном научном скупу "Власински сусрети", укључујући и организацију скупа. Између осталог, у Заводу је радила на изради стратегија руралног развоја општина у Србији (почев од преговора са представницима локалних самоуправа, координације анкетара, прикупљања и обраде података, све до последње фазе - писања стратегије) и рецензији радова и припреми зборника. Један је од рецензената Зборника *XVII Власински сусрети 2011: Учествовање становника у обнови и развоју села* (ISBN 978-86-87067-12-7), а у припреми је Зборник реферата *XVIII Власински сусрети 2012: Промене друштвене структуре у сеоским насељима*, у коме ће бити објављен резиме рада на тему "Промене друштвене структуре у селу Гредетин". У поступку рецензирања за часопис Становништво је докторски испитни рад из предмета Савремени популациони изазови "Имигранти на тржишту рада у Европи - садашњи захтеви за радном снагом и актуелне политичке мере", а рад на тему "Концепт "паметних" градова" уврштен је у програм конференције *Структурни и делатни потенцијал локалног развоја* (ИСИ ФФ – децембар 2013).

2. Предмет и циљ дисертације

Предложена дисертација има за предмет истраживање претпоставки развоја „паметних“ градова у Србији, при чему се концепт „паметних градова“ користи као идеалан тип у односу на који се процењује стање, развојни потенцијали и препреке градова средње величине. Такав избор предмета налаже, најпре, аналитичко разматрање појма „паметних“ градова, на теоријској и оперативној равни, те

довођење у везу овог појма са градовима средње величине у различитим друштвеним контекстима, будући да се они са новим концептима просторног развоја (нови регионализам-предузетничко управљање) сматрају генераторима развоја чији је циљ минимизирање територијалних неједнакости и маргинализације, односно уравнотежен и кохезиван социо-просторни развој ширих региона по основу конкурентности ендогених ресурса (у великој мери заснованих на социјалном, релационом, односно институционалном капиталу), а у условима економске и политичке глобализације. На аналитичкој равни, циљ рада је да доминантно економистички приступ у постојећим операционализацијама концепта „паметних“ градова допуни релевантним социолошким концептима, превасходно из домена социологије простора и урбане социологије, те економске социологије и социологије политике. Тиме се постиже неопходно превазилажење дуализма између структуре и актера, уз афирмацију значаја социолошких концепата у мултидисциплинарном и мултискаларном (микро-мезо-макро) аналитичком приступу. На емпиријској равни, први циљ истраживања је израда хијерахијског модела градова у Србији, применом Гифингеровог модела рангирања европских „паметних“ градова, уз неопходне контекстуалне модификације. У складу са кључним значајем који подела на ендогене и егзогене факторе развоја, те подела на „тврде“ и „меке“ димензије територијалног капитала, има у концепту „паметних“ градова и у ширим моделима управљања социо-просторним развојем и развојем градова, други циљ истраживања односи се на процену значаја који ови елементи развоја имају у посматраним градовима (средње величине) у контексту пост-социјалистичке трансформације друштва у Србији.

Одабрани предмет и постављени циљеви дисертације чине је релевантном и за област практичне примене резултата академских истраживања, јер очекивани налази пружају сазнања релевантна за остваривање кључних стратешких циљева локалног развоја, односно развијају методологију коју локалне самоуправе могу следити у процени локалних развојних ресурса.

3. Структура и садржај поглавља

Предложена структура дисертације:

Уводно разматрање: кратко образложење релевантности одабране теме

1 *Концепт паметних градова: теоријско, контекстуално и методолошко одређење истраживања*

1.1. Концептуална анализа: одређење основних појмова и теоријских приступа

1.2. Контекст: Друштво Србије и претпоставке паметних градова

1.3. Циљеви и хипотезе емпиријског истраживања

1.4. Методологија: операционализација концепта „паметног“ града – контекстуални индикатори, извори података (узорци), технике прикупљања података

2 *Рангирање градова у Србији по моделу „паметних“ градова: резултати квантитативне анализе секундарних извора података*

2.1. Разматрање добијених рангова – комбинација димензија (провера нулте хипотезе)

2.2. Разматрање утицаја егзогених фактора развоја – проверка специфичних хипотеза

3 *Ендогени и егзогени фактори развоја градова средње величине у Србији - студије случаја*

3.1. Егзогени фактори развоја – проверка хипотеза о утицају појединих димензија из перспективе испитиваних актера

3.2. Ендогени фактори развоја – проверка хипотеза о значају појединих димензија из перспективе испитиваних актера

3.3 Идентификовање ендогених и егзогених фактора развоја градова средње величине (провера опште хипотезе доминантног утицаја)

Завршна разматрања: Потенцијали и препреке развоја средњих градова у Србији као „паметних“ градова.

Кратак опис садржаја по поглављима:

Уводно поглавље има за циљ да укаже на све већи значај који појам „паметних“ градова има у студијама социо-просторног развоја савременог друштва у фази касне модерне и неолибералне глобализације, те да укаже на слојевитост овог појма на концептуалном нивоу, и на његову повезаност са категоријом градова средње величине на оперативном нивоу. Из овог прегледа одређује се и структура даљег излагања рада, која креће од концептуалне анализе ка анализи контекста и методолошке операционализације појма „паметних“ градова за истраживање градова у Србији, избора одговарајућих методолошких техника, до анализе добијених резултата.

Концепт паметних градова: теоријско, контекстуално и методолошко одређење истраживања

Први сегмент овог поглавља најпре се бави синтетским појмом територијалног капитала (Камањи) као кључним сегментом концепта „паметних“ градова, којим се дефинишу предуслови за конкурентност градова у савременом глобализујућем друштву. Поред фиксних - просторних карактеристика, овај појам обухвата и социјални, релациони и хумани капитал, елементе који су у фокусу пажње социолошког приступа анализи „паметних“ градова. Отуда се даља анализа бави различитим дефиницијама социјалног капитала (Колеман, Патнам, Вулкок, итд.), концептом друштвених мрежа и процесом умрежавања урбаних актера односно градова као друштвених заједница (Кастелс, Хочевар). Потом се ови елементи територијалног капитала посматрају из перспективе макропроцеса који им дају на значају, односно доводе до промене у фокусу модела социо-просторног развоја, од националног ка регионалном, као и од егзогених ка ендогеним факторима развоја. То у анализу уводи појмове: глокализације (Свингдоу), новог регионализма (Сторпер, Харви), предузетничког управљања градовима (Стокер), и стратегије

локалног (ендогеног) развоја, који нуде шире и социолошки утемељено разумевање концепта „паметних“ градова.

Други сегмент овог поглавља даје преглед сазнања о друштвеним процесима и стањима на које се односе разматрани концепти у контексту данашњег друштва Србије, уз уважавање специфичности историјског модела његовог социо-просторног развоја. У том смислу, указује се на значајне територијалне разлике у погледу расположивих фиксних димензија територијалног капитала као последица високог степена социо-просторне централизације, као и на релативно униформно низак ниво релационих димензија територијалног капитала, као последице командног модела управљања током социјализма и потоњег модела политичког капитализма, неразвијености грађанског сектора, итд.

Последњи сегмент овог дела, на основу претходне концептуалне и контекстуалне анализе, логички консеквентно изводи циљеве емпиријског истраживања и развија њима одговарајуће хипотезе, операционализује кључне димензије концепта паметних градова, одређује изворе података и технике њиховог прикупљања, чиме се добијан јасна слика о могућностима проверљивости постављених хипотеза и заснованости анализе емпиријских података.

Рангирање градова у Србији по моделу паметних градова: резултати квантитативне анализе секундарних извора података

У овом поглављу анализа се базира доминантно на секундарним изворима података, следећи оперативне димензије Гифингеровог приступа у истраживању концепта „паметних“ градова у европском контексту (паметна економија – конкурентност; паметни људи – социјални и хумани капитал; паметно управљање – партиципација; паметна мобилност – транспорт и ИТ сектор; паметна околина – природни ресурси; паметан живот – квалитет живота), на основу којих су дефинисани конкретни индикатори (укупно 115), уз неопходну модификацију у односу на расположиве податке у Србији. У овом сегменту, анализом су обухваћени подаци за градове средње величине, подељене у две категорије: Ниш, Крагујевац и Нови Сад; и 33 града величине 40.000 до 150.000 становника. Поступком нормализованог одступања, посредством стандардизације вредности на нивоу индикатора, класе-фактора и димензија, односно анализом стандардних девијација на нивоу посматраних димензија „паметног“ града урадиће се рангирање и поређење позиције појединих градова, са посебним фокусом на допринос појединих димензија и могуће комбинације димензија које обезбеђују исте односно различите рангове.

Ендогени и екзогени фактори развоја градова средње величине у Србији: студије случаја

Ово поглавље има за циљ социолошко продубљивање сазнања добијених претходном анализом. Анализа се заснива на налазима истраживања четири града од разматраних градова средње величине (студије случаја), у којима је спроведено анкетно истраживање (на репрезентативним узорцима за популацију) и интервјуи са кључним актерима локалног развоја (у домену локалне самоуправе, економије, цивилног сектора), при чему су оба инструмента развијена поступком операционализације социолошки релевантних појмова, то јест, димензија концепта

„паметног“ града односно територијалног капитала. Поред тога, анализа се ослања и на интервјуе рађене са актерима регионалног развоја на централном и регионалном нивоу (регионалне развојне агенције, Фонд за развој, и сл.). Ови извори података посебно су значајни за додатно разумевање ендегених фактора развоја, али и за идентификацију егзогених фактора из перспективе испитиваних актера, чему је анализа овог поглавља и посвећена.

Завршна разматрања треба да сумирају добијене резултате и да на синтетички начин одговоре на питање где су основни потезијали и у чему су основне препреке развоја средњих градова у Србији као „паментних“ градова.

4. Основне хипотезе

У складу са првим циљем емпиријског истраживања - да се понуди хијерархија посматраних градова у односу на концепт „паментног“ града, полази се од нулте хипотезе, односно претпоставке на којој је развијен модел, да на позицију града утиче укупан збир стандардизованих вредности свих димензија тог града. У складу са постављеним циљем - да се утврди која групација фактора има већи значај за рангирање градова, постављена је и општа хипотеза да су егзогени фактори развоја градова средње величине доминатни, те да у великој мери утичу на развој града у смислу укупне искоришћености релационог односно територијалног капитала и на „паментност“ једног града, а самим тим и његову позицију у рангу.

Кроз спецификацију ове хипотезе, јачи утицај егзогених фактора повезује се са утицајем централизованог модела просторног развоја друштва у Србији, командно-планског модела управљања овим развојем односно градовима, те политичког капитализма и спорости ЕУ интеграција. У складу са тиме претпостављено је да боље позиционирање града на испитиваној хијерархији одређује близина метрополитенског подручја Београда или кључних инфраструктурних коридора, присуство стратешке индустрије од националног значаја, стабилан политички савез актера на централном и локалном нивоу власти.

С друге стране, подређени значај ендегених фактора повезује се са ниским нивоом развијености социјалног и релационог капитала, неразвијеним предузетништвом локалних актера као и ниском спремношћу за примену новог модела управљања локалним развојем (кроз сарадњу актера јавног и цивилног сектора, и умрежавање актера по хоризонтали: унутар градова и између градова, и по вертикали: актера на различитим позицијама друштвене моћи, и тд.). Отуда и претпоставка да и боље позиционирани градови на хијерархији градова имају релативно ниске скорове на релационим димензијама територијалног капитала.

5. Методе које ће се у истраживању применити

У раду се користи сложени методолошки поступак, којим се комбинују различити извори и технике прикупљања података. У домену концептуалне анализе, фокус је на синтези појмова који афирмишу социолошки приступ истраживању мултидисциплираних конструката, као што су „паментни“ градови или територијални капитал. На нивоу контекстуалне и емпиријске анализе, коришћење

секундарних података ослања се на различите изворе (статистички подаци из различитих извора: Републички завод за статистику, базе података и извештаји различитих министарстава и других институција, као и доступне европске базе података, те релевантна научна истраживања), уз примену дескриптивне статистичке анализе – нормализовано одступање као мера варијације. Примарни извори података добијени су у истраживању „Карактеристике територијалног капитала у Србији“, које је Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета спровео 2013. године, а у чијој је припреми и извођењу је кандидаткиња учествовала. Реч је о истраживању конципираном по методи студије случаја четири града региона Шумадије и Западне Србије (Крагујевац, Шабац, Ужице и Нови Пазар), применом технике анкете и интервјуа. Анализа анкетних података на репрезентативним узорцима становништва посматраних градова обавиће се применом СПСС пакета (дескриптивна и аналитичка статистика за поређење група и утврђивање веза између променљивих), док ће садржаји интервјуа са кључним актерима локалног развоја (15 интервјуа у сваком граду, укупно 60) бити квалитативно обрађени, као и интервјуи обављени са актерима регионалног развоја на централном и регионалном нивоу (20 интервјуа). Кандидаткиња ће самосталном анализом и на основу комбиновања различитих поступака у оцењивању капацитета „паметних“ градова, доћи до експлоративних сазнања о карактеристикама релационих димензија територијалног капитала у контексту градова средње величине у Србији и понудити методолошка решења за истраживање локалних развојних специфичности.

6. Очекивани резултати и научни допринос

Резултати истраживања ове докторске дисертације пружиће систематизацију социолошких концепата који су значајни не само за разумевање и објашњавање већ и планирање развоја градова по моделу „паметних“ градова. Посебан допринос овог рада, међутим, налази се у коришћењу ових појмова као оквира за емпиријско истраживање, чиме се допуњује полазни модел, који, иако препознаје релационе димензије локалних развојних ресурса, ретко укључује и њихову адекватну операционализацију и квалитативне податке. У том смислу, овај рад није пионирски само у домаћој академској пракси, већ спада у релативно ретко примењиване приступе и у европским оквирима. Управо таква врста истраживања предуслов је афирмације социологије у домену проучавања просторног развоја, који је нужно мултишкаларан и интердисциплинаран. Отуда је један од доприноса ове дисертације и повећање комуникативности социолошких дискурса и метода, и дискурса и метода других друштвених наука у обради социо-просторних феномена. То је неопходан предуслов да се препозна значај социолошких истраживања у овој области, који је код нас веома запостављен, али на коме се у европским оквирима све више инсистира. У ужем смислу, допринос дисертације у области социологије (простора) јесте у дефинисању неопходних и довољних услова да би се о градовима средње величине у Србији могло говорити као генераторима уравнотеженог и кохезивног социо-просторног развоја, у условима пост-социјалистичке трансформације и интеграције друштва Србије у савремене глобалне токове.

Предложена докторска теза ће унапредити развој урбане и социологије просторног планирања, како на теоријском тако и на методолошком плану, јер афирмише схватање простора као релационог феномена и остварује комуникацију између концепата различитих нивоа општости (макро-мезо-микро), као и приступа који наглашавају структурне односно актерске димензије простора, те глобалне (егзогене) наспрам локалних (ендогених) фактора.

7. Закључак

На основу писменог образложења предложене теме докторске дисертације: Изазови развоја „паметних“ градова у Србији, Марија Тодоровић, дипломирани социолог, показала је познавање релевантних теоријских и методолошких приступа потребних за истраживање предложене теме, што јој је омогућило адекватно постављање циљева истраживања и одговарајућих хипотеза, те адекватно структурирање докторске дисертације. Истраживачко искуство кандидаткиње је већ дужи период усмерено на теме социологије простора, како у домену основних и докторских студија, тако и у професионалном раду, а посебно на теме предузетничког концепта развоја градова и уравнотеженог просторног развоја, што је чини квалификованом за израду предложене теме докторске дисертације.

На основу свега изложеног, предлагемо да се **Марији Тодоровић**, дипломираном социологу, одобри израда тезе **Изазови развоја „паметних“ градова у Србији**.

У Београду, 3.10.2013.

Чланови Комисије:

др Мина Петровић, ванредни професор (ментор)
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Сретен Вујовић, редовни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Слободан Цвејић, ванредни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Душан Мојић, доцент
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

